

BENDRAVALSTYBINĖS LDK PRIVILEGIJOS KAIP LIETUVOS KONSTITUCINIAI AKTAI

Jevgenij Machovenko

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Viešosios teisės katedros Teisės istorijos instituto vadovas
profesorius socialinių mokslų daktaras (HP)
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius
Tel. (+370 5) 236 61 75
El. paštas: jevgenij.machovenko@tf.vu.lt

Lina Griškevič

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto mokslo darbuotoja
Viešosios teisės katedros Teisės istorijos instituto narė
socialinių mokslų daktarė
Nacionalinės teismų administracijos
Teisės skyriaus vedėjo pavaduotoja
L. Sapiegos g. 15, LT-10312 Vilnius
Tel. (+370 5) 251 42 95
El. paštas: lina.griskevic@teismai.lt

Straipsnyje pristatomi bendravalstybinių LDK privilegijų analizės, atliktos vykdant Lietuvos konstitucingumo istorijos tyrimą¹, rezultatai. Siekdami nustatyti, ar LDK bendravalstybinės privilegijos gali būti pagrįstai laikomos konstituciniais aktais, tinkamai interpretuoti jose įtvirtintus teisės principus ir normas, autoriai atskleidžia jų teisinę galią, formos ypatumus, galiojimą erdvėje, asmenims ir kt. Pirmiausia analizuojamos bendravalstybinių LDK privilegijų atsiradimo prielaidos, jų poreikis ir leidybos išteklių, suskirstant bendravalstybinių normų atsiradimo prielaidas į tam tikros grupės. Vėliau įvertinami LDK privilegijų leidybos, apskaitos ir sisteminimo darbai, jų galiojimas, priėmus Lietuvos Statutus ir sudėtinę 1793 m. Konstituciją. Autoriai daro išvadą, kad formaliu teisiniu požiūriu visos 1387–1568 m. išleistos bendravalstybinės LDK privilegijos buvo konstitucinės teisės šaltiniai (konstituciniai teisės aktai).

The results of the analysis of the regional privileges of GDL, carried out within the scope the research on the history of Lithuanian constitutionality, are presented in the article. It is aimed to determine whether the regional privileges of GDL can be referred to constitutional acts, as well as to carry out the proper interpretation of the legal principles and norms they enshrine. Therefore authors reveal specifics of their legal power, form, also the validity in respect of territory, time, etc. Firstly, the preconditions and necessity to emerge, resources for issue of the regional privileges of GDL are explored; the preconditions are divided into four separate groups. When the process of issuing, recording and systematization of the regional privileges of GDL and the connection between the privileges and three Lithuanian Statutes and integrated Constitution of 1791 is analyzed, the authors conclude that from the formal legal point of view all the regional privileges in GDL issued in 1387–1568 were the sources of constitutional law (constitutional acts).

¹ Tyrimą „Lietuvos konstitucingumo istorija“ finansuoja Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. LIT-8-72) pagal Nacionalinę lituanistikos plėtros 2009–2015 metų programą.

Įvadas

Šio darbo objektas yra 1387–1568 m. bendravalstybinės LDK privilegijos, dar žinomos Žemės (LDK požiūriu) privilegijų ar valdovo (ar didžiojo kunigaikščio) privilegijų LDK bajorams (ar bajorijai) pavadinimu². Aukštą mokslinę jų vertę pripažįsta įvairiose istorijos srityse besispecializuojantys tyrėjai. Vienaip ar kitaip jas naudoja kiekvienas politinės LDK istorijos specialistas Lietuvoje ir užsienyje, ypač Lenkijoje, Baltarusijoje ir Ukrainoje. Atspindėjusios materialinę ir nematerialinę LDK kultūrą įvairiausiais aspektais, bendravalstybinės privilegijos vis dėlto pirmiausia yra teisės principų ir normų išorinė išraiška³. Įvertinti jas formos ir turinio požiūriu – reiškia pritaikyti specifines teisės mokslo žinias ir įgūdžius. Tačiau ieškantiems išsamios teisinės analizės greičiausiai esamos literatūros šia tema nepakaks. Teisiniu aspektu bendravalstybinės LDK privilegijas analizavo mokslininkai Rusijos imperijoje, kuriai LDK, Lenkijos Karalystės ir Abiejų Tautų Respublikos (toliau – ATR) teisės istorija buvo aktuali politiniais sumetimais – didžioji dalis šių teritorijų buvo aneksuota Rusijos imperijos, vykdžiusios rusifikavimo politiką ir ieškojusios praeityje šios politikos pagrindimo. Be abejo, negalima menkinti M. Liubavskio, N. Maksimeiko, I. Malinovskio, I. Lapo, I. Jakubovskio indėlio į privilegijų tyrimą – jie publikavo privilegijas, atskleidė jų priėmimo aplinkybes, siejo privilegijų leidybą su parlamentarizmo raida, analizavo jų nuostatus ir t. t., greta bendrosios istorijos problematikos plačiai nušviesdami ir teisinius klausimus. Jų pateikta faktologinė medžiaga yra patikima, to negalima pasakyti apie išvadas, grindžiamas nepriimtina „Lietuvos-Rusijos valstybės“ paradigma⁴.

² Objektą sudaranti medžiaga yra gausi – iš viso žinoma ir išliko iki mūsų dienų 16 tokių privilegijų, jų sąrašą pateikėme šio straipsnio antrajame skirsnyje. Tyrėjų darbą kiek palengvina ta aplinkybė, kad privilegijos visos yra paskelbtos ir įtrauktos į mokslo apyvertą ankstesnių kartų istorikų. Tiesa, tas faktas, kad nėra jų tekstų (autentiškomis kalbomis) akademinio leidinio, o tekstų vertimai yra nevienodos kokybės (žvelgiant teisininko akimis), uždeda tyrėjui papildomą jų palyginimo ir interpretavimo darbo našta.

³ Čia ir toliau sąvokos „teisės principų ir normų išorinė išraiška“, „teisės normos išorinė forma“, „teisės šaltinis“ vartojamos sinonimiškai ir traktuojamos kaip žodinė ar kita signalinė ženklų sistema, su kurios pagalba materializuojama elgesio taisyklė ir iš kurios sprendžiama apie tos taisyklės teisinę galią bei vietą kitų taisyklių hierarchijoje. Manome, yra penki teisės šaltiniai: teisinis paprotys, norminė (arba norminio pobūdžio) sutartis (įskaitant ir tarptautinę sutartį), teisinis precedentas, norminis teisės aktas (arba teisės normų aktas), mokslo doktrina.

⁴ ЛАПШО, И. И. *Великое Княжество Литовское за время от заключения Люблинской унии до смерти Стефана Батория (1569–1586)*. Опыт исследования политического и общественного строя. Том первый. СПб.: Типография И. Н.Скороходова, 1901; ЛАПШО, И. И. *Великое Княжество Литовское во второй половине XVI столетия. Литовско-Русский совет и его сеймик*. Юрьев: Типография К. Маттисена, 1911; ЛЮБАВСКИЙ, М. К. *Литовско-Русский сейм*. Опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешнею жизнью государства. Издание Императорского общества истории и древностей Российских при Московском университете. Москва: Университетская типография, 1900; ЛЮБАВСКИЙ, М. К. *Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания Первого Литовского Статута*. Москва: Университетская типография, 1892; ЛЮБАВСКИЙ, М. К. *Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно*. С приложением текста хартий, выданных Великому Княжеству Литовскому и его областям. Издание Императорского Общества Истории и Древностей Российских. Москва, 1910; МАКСИМЕЙКО, Н. А. *Сеймы Литовско-Русского государства до Люблинской унии 1569 г.* Харьков: Типография Адольфа Дарре, 1902; МАЛИНОВСКИЙ, И. *Рада Великого Княжества Литовского в связи с боярской Думой древней России*. Ч. 2, вып. 1. Рада Великого Княжества Литовского. Томск: П. И. Макушин, 1904; МАЛИНОВСКИЙ, И. *Рада Великого Княжества Литовского в связи с боярской Думой древней России*. Ч. 2. Рада Великого княжества Литовского. Вып. 2-й: (1492–1569). Томск: П. И. Макушин, 1912; ЯКУБОВСКИЙ, И. *Земские привилегии Великого Княжества Литовского*. Часть 1. *Журнал Министерства народного просвещения*, 1903, № 4, с. 239–278; ЯКУБОВСКИЙ, И. *Земские привилегии Великого Княжества Литовского*. Часть 2. *Журнал Министерства народного просвещения*, 1903, № 6, с. 245–303.

Lietuvoje minėtos privilegijos yra bendrais bruožais apibūdintos daugiausia teisės mokymo leidiniuose – teisės istorijos vadovėliuose ir mokomosiose priemonėse⁵, iš kurių tik vieną⁶ būtų galima laikyti mėginimu kiek detaliau išnagrinėti privilegijas kaip norminius teisės aktus. Išspausdinta prieš 52 metus, ši mokomoji priemonė, nūdienos skaitytojų požiūriu, turi akivaizdžių trūkumų, svarbiausias iš kurių yra metodologinis – analizė grindžiama vienpuse klasinės kovos (marksistinė) istorinė paradigma (tai labai raiškiai matyti analizuojant bendravalstybinių privilegijų turinį) ir nebeaktuali klasikiniu teisiniu pozityvizmu (jis pasireiškė vertinant jas kaip teisės šaltinius).

Iš naujesnių mokslo tyrimų pažymėtinas straipsnis⁷, kuriame rasta vietos ir bendravalstybinėms privilegijoms, siejant jų leidybą su bendra LDK teisės tradicija, ir monografija⁸, skirta teisinės valstybės doktrinai Lietuvoje, kurioje bendravalstybinės LDK privilegijos lakoniškai apibūdintos kaip konstituciniai aktai ir visuomeninės sutarties išraiška.

Džiaugdamiesi šiomis kolegų pastangomis, turime konstatuoti, kad iki šiol bendravalstybinės LDK privilegijos nebuvo tirtos visos Lietuvos konstitucingumo istorijos kontekste. Apskritai niekas nėra bandęs sistemaiškai ir susieti išanalizuoti LDK teisinės sistemos ir modernios Lietuvos konstitucinės teisės šaltinių bei identifikuoti bendrų jų bruožų, žvelgiant į juos modernaus konstitucionalizmo kontekste. To siekiame atlikdami tyrimą „Lietuvos konstitucingumo istorija“, finansuojamą Lietuvos mokslo tarybos (sutarties Nr. LIT-8-72) pagal Nacionalinę lituanistikos plėtros 2009–2015 metų programą⁹. Veikiant pagal šį projektą, nepakanka susieti bendravalstybinės LDK privilegijas su Lietuvos Statutais (teiginys, kad šios privilegijos buvo vienas iš svarbiausių Pirmojo Lietuvos Statuto šaltinių, jau seniai tapo „vadovėline tiesa“) – būtina atskleisti minėtų privilegijų sąsają su vėlesniais istoriniais ir aktualiais Lietuvos konstituciniais aktais. Galimas dalykas, kad šie aktai ir privilegijos susiję tiesiogiai, o ne per Lietuvos Statutus. Čia turime žengti dviem kryptimis – pirma, vertinti privilegijų formą ir jų leidybos procedūrą ir, antra, norminį jų turinį.

Negausių pirmiau minėtų publikacijų autoriai dėmesį sutelkė į privilegijų norminę dalį. Tačiau reikia atsispirti pagundai tuojau „pasinerti“ į privilegijose įtvirtintų principų ir normų „gilumą“ ir juo labiau – skubotai sutikti su tais tyrėjais, kurie, remdamiesi vien šia normine privilegijų dalimi, vienu ar kitu aspektu, besąlygiškai ar su tam tikromis išlygomis pavadino šias privilegijas konstituciniais (ar turinčiais konstitucinę reikšmę) aktais. Būkime teisininkai – prieš pradėdami analizuoti teisės akto norminę dalį, visų pirma būtina susipažinti su akto rekvizitais, nustatyti akto rūšį, teisinę galią (vietą teisės šaltinių hierarchijoje), išsiaiškinti jo galiojimą asmenims, teritorijoje ir laiko atžvilgiu – ši informacija padės teisingai interpretuoti jame įtvirtintus teisės principus ir normas (o daugelyje privilegijų publikacijų net yra praleistos jų įžanginės ir baigiamosios nuostatos, manytina, kaip nevertos dėme-

⁵ ANDRIULIS, V., et al. *Lietuvos teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002; JABLONSKIS, K. *Lietuvos valstybės ir teisės istorija nuo XIV a. pabaigos iki XVI a. vidurio*. Vilnius, 1971; MACHOVENKO, J. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisės šaltiniai: mokomoji priemonė*. Vilnius: Justitia, 2000; MACHOVENKO, J. *Teisės istorija*: Vilniaus universiteto vadovėlis. Vilnius: Registrų centras, 2013; MAKSIMAITIS, M.; VANSEVIČIUS, S. *Lietuvos valstybės ir teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 1997.

⁶ VANSEVIČIUS, S. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės privilegijos*. Studentams neakivaizdininkams. Vilnius, 1962.

⁷ ŠENAVIČIUS, A. Lietuvos valstybės teisės tradicijos raida XIV a. pabaigoje – XVI a. viduryje. *Istorija*, 2002, t. 53, p. 39–51.

⁸ VAIŠVILA, A. *Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje*. Vilnius: Litimo, 2000, p. 163–166.

⁹ Pateiktoje projekto paraiškoje (registracijos Nr. LIT-14090) tyrimo tikslas apibrėžtas taip: „Daugiau kaip prieš dvidešimt metų atkūrus Nepriklausomybę, iki šiol nėra parašyta Lietuvos valstybės konstitucingumo istorija, todėl šis projektas siekia užpildyti šią spragą. Projekto tikslas – atskleisti tarpukario Lietuvos konstituciją ir konstitucinių aktų, 1949 m. vasario 16-osios Lietuvos Laisvės Sąjūdžio Tarybos Deklaracijos, dabartinį Lietuvos Respublikos konstitucinių aktų nuostatų tarpusavio ryšius, identifikuoti jų galimas sąsajas su LDK ir Abiejų Tautų Respublikos konstituciniais teisės šaltiniais ir pateikti vientisą integruotą Lietuvos konstitucingumo tradicijos viziją.“

sio). Teisėkūros procedūros ir teisėkūros rezultato (t. y. įtvirtintų nuostatų) išorinės išraiškos požiūriu konstitucinių aktų leidyba skiriasi nuo ordinarinių įstatymų leidybos – ar galime pagal šiuos kriterijus priskirti bendravalstybines LDK privilegijas prie konstitucinės teisės šaltinių? Jei atsakymas būtų „ne, negalime, nes jos buvo ordinarinės teisės šaltiniai“, tada konstitucinių principų ir nuostatų paieška jose yra ne tik kad beprasmė, bet ir neįmanoma – juk konstitucinė teisė negali būti išvesta iš ordinarinės. Jei atsakymas būtų teigiamas, tada kiltų klausimas, ar jos visos buvo konstitucinės teisės šaltiniai? Gal XIX–XX a. istorikai, remdamiesi kitais (neteisiniais) požymiais sujungė į vieną grupę aktus, kuriuos teisininkai turi suskirstyti į dvi grupes – ordinarinius ir konstitucinius aktus? Negalima aprioriškai priimti teiginio dėl privilegijų konstitucinės prigimties ir / ar turinio ir net dėl jų bendravalstybinio pobūdžio – čia tik hipotezė, kurią turėsime patvirtinti ar paneigti. Ir net vadinti jas įstatymais turime tik deramai argumentavę tokią poziciją, juk privilegijose yra nemažai sutarties bruožų. Ir jei, pvz., teiginį „Valstybė kaip valdovo domėnas laipsniškai virto bajorų, ypač didikų, domėnu. Šį procesą juridizuojančios sutartys-privilegijos buvo ne šiaip valdovo malonės, o kilmingųjų, pirmiausia ponų, vėliau bajorų pergalingos kovos už savo teises juridinis įforminimas, atliekamas paties valdovo rankomis“¹⁰ galima interpretuoti kaip atskleidžiantį privilegijų nuostatų sutartinę prigimtį, tai kitas to paties veikalo teiginys – „Privilegijos buvo politinės sutartys daugiau pagal turinį nei pagal formą“¹¹ – jau suponuoja tam tikrų sutartinių požymių buvimą ir formoje, ir apskritai leidžia suabejoti bendravalstybinėmis „sutartimis-privilegijomis“ kaip norminiais teisės aktais.

Šio straipsnio tikslas – remiantis teisiniais argumentais priskirti bendravalstybines LDK privilegijas vienam iš teisės mokslo pripažintų šaltinių – norminiam teisės aktui ar norminei sutarčiai – ir identifikuoti ypatingą (konstitucinę) ar įprastą (ordinarinę) teisėkūros procedūrą ir jos rezultatų išorinę išraišką (tai leistų priskirti privilegijas konstitucinės arba ordinarinės teisės šaltiniams), taip pat atskleisti privilegijų formaliąją juridinę sąsają su vėlesniais (nekvestionuojamais) konstituciniais LDK aktais – visais trimis (o ne tik Pirmuoju) Lietuvos Statutais ir sudėtine 1791 m. Konstitucija.

Konkretūs šiame straipsnyje sprendžiami uždaviniai yra šie: 1) ištirti bendravalstybinių LDK privilegijų atsiradimo prielaidas, jų poreikį ir jų leidybos išteklius, 2) išanalizuoti jų leidybos, apskaitos ir sisteminimo darbus ir apibūdinti pačias privilegijas kaip teisėkūros rezultatus, 3) mokslškai paaiškinti jų galiojimą priėmus Lietuvos Statutus ir sudėtinę 1791 m. Konstituciją. Šie uždaviniai lemia straipsnio struktūrą – kiekvienam uždaviniui skiriama po vieną skirsnį.

Įvykdžius uždavinius ir pasiekus tikslą, bus įmanoma pradėti kitą tyrimo etapą – ištirti privilegijų turinį ir identifikuoti jose tuos principus, kurie šiuolaikinėje konstitucingumo tradicijoje vadinami konstituciniais principais, ir nustatyti, kiek šių privilegijų nuostatos susijusios su galiojančia Lietuvos konstitucine teise. Šios tyrimo dalies rezultatus paskelbsime kitame straipsnyje¹².

Greta bendrųjų mokslo metodų (analizės, analogijos, indukcijos, abstrahavimo, modeliavimo ir kt.) tyrime taikyti kiti metodai, būdingi teisės mokslui ir kitiems socialiniams mokslams. Visų pirma tai istorinis metodas, kurį taikant nustatomi bendravalstybinių LDK privilegijų, kaip galima manyti konstitucinės teisės aktų rūšies, ištakos, raida, padariniai, atskleidžiami procesą nulėmę objektyvūs veiksniai ir dėsniumai. Teleologiniu metodu yra atskleidžiami teisėkūros subjektų tikslai, teisinėmis priemonėmis įgyvendinami socialinių grupių interesai ir propaguotos idėjos, siekiant pažinti analizuojamų privilegijų esmę. Kadangi privilegijos yra tekstai (be to, rašyti skirtingomis kalbomis ir vėliau

¹⁰ VAIŠVILA, A. *Teisinės valstybės koncepcija <...>*, p. 166.

¹¹ Ten pat, p. 163.

¹² Vykdamas projektą bus paskelbtas straipsnių ciklas, o tyrimo pabaigoje visi projekto vykdytojai – V. A. Vaičaitis, J. Machovenko, J. Paužaitė-Kulvinskienė ir L. Griškevič – drauge išleis bendrą Lietuvos konstitucingumo istorijos monografiją, kurioje skirtingo laikmečio konstitucinės teisės šaltinius analizuos ne atsietai, o hermeneutiškai siedami šių šaltinių nuostatas, pradedant parlamentarizmo ir baigiant teismų nepriklausomumo principais.

versti į skirtingas kalbas), labai svarbus yra lingvistinis metodas, leidžiantis suvokti žodine forma perteiktą teisinę informaciją. Sisteminis metodas padeda aprėpti idėjas, principus, nuostatas ir normas, sujungti žinias, gautas analizuojant skirtingas privilegijas, pirminius ir antrinius mokslo šaltinius. Sisteminio metodo svarbą pabrėžia ta aplinkybė, kad Lietuvoje, kaip Vakarų teisės tradicijos krašte, teisė suvokiama kaip sistema, *corpus iuris*, tad jos pažinimas be šito metodo būtų neįmanomas. Vakarų teisės tradicijos būdingiausias požymis – pliuralizmas – lemia platų lyginamojo metodo naudojimą.

Lyginant su ankstesniais darbais, atlikto tyrimo metodologijos ypatybė ir naujumas yra tas, kad bendravalstybinės LDK privilegijos analizuojamos ne teisės istorijos, kaip daryta minėtuose mokuosiuose leidiniuose, įskaitant ir vieno iš šio straipsnio bendraautorių J. Machovenko darbus, o aktualios konstitucinės teisės kontekste. Tiek šio dalinio tyrimo, tiek ir nematomi viso projekto rezultatai siejami su naujų teisinių paradigimų kūrimu Lietuvos konstitucinės teisės moksle, jos istorijoje ir praktiškai pritaikant konstitucingumo tradicijas teismų praktikoje, ypač Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje.

Darbinė hipotezė yra teiginys, kad Lietuvos konstitucingumo tradicijos pradžios reikia ieškoti ne XVIII a. pabaigoje, o dar anksčiau – LDK teisinėje tradicijoje, ir ne tik XVI a. Lietuvos Statutuose, bet ir XIV–XVI a. bendravalstybinėse LDK privilegijose. Toks požiūris į tam tikrus konstitucinius principus šiui laikui Lietuvoje yra priežiūros ir kitoms teisminėms institucijoms leisti juos reinterpretuoti, suvokiant juos ne kaip santykinai naują ir atsietą fenomeną, bet kaip nuolat besiplėtojančias bendras europines vertybes, kylančias iš Antikos filosofijos, romėnų teisės ir krikščioniškosios pasaulėžiūros.

1. Bendravalstybinių LDK privilegijų atsiradimo prielaidos ir jų poreikis

Konstitucinių aktų leidyba visada siejama su esminiais pokyčiais visuomenėje. Kiekvienas konstitucinis aktas yra neeilinis įvykis tautos istorijoje. Esminiai vertybių „skalės“ pokyčiai transformuojasi į valstybingumo formų kaitą, ekonomikos modelio keitimą, politikos persiorientavimą ir pan. ir teisiškai įsitvirtina konstituciniuose aktuose. Reikia ir tam tikrų juridinių prielaidų ir išteklių – teisinio mentaliteto, išprusimo, mokslinių laimėjimų, tradicijos. Būtina turėti tokias kategorijas, kaip antai rašytinė teisė ir norminis teisės aktas, o šis yra ketvirtasis istorinis teisės šaltinis po teisinio papročio, norminės sutarties ir teismo precedento (vadinasi, pastarosios trys kategorijos turi egzistuoti, kad būtų įmanoma žengti kitą žingsnį – „išrasti“ norminį teisės aktą). Pirmoji išlikusi bendravalstybinė LDK privilegija buvo suteikta 1387 m. ir yra viena iš trijų tais pačiais metais išleistų privilegijų, istoriografijoje įvertintų kaip pirmieji žinomi Lietuvos įstatymai. Ši aplinkybė gerokai apsunkina mūsų sprendžiamą užduotį, nes kelia papildomų klausimų. Ar ne per drąsu jau pirmąjį išleistą aktą pavadinti konstituciniu ir pripažinti, kad įstatymų leidyba mūsų krašte prasidėjo kaip konstitucinių įstatymų leidyba? Ar pagrįstai laikoma bendravalstybine privilegija, suteikta vien bajorams, ir net ne visiems, o tik katalikams, kurių tuomet realiai buvo ką tik pakrikštytose Vilniaus ir Trakų kunigaikštystėse, bet ne stačiatikiškose LDK slavų kunigaikštystėse ir pagoniškoje Žemaitijoje? Apskritai, ar buvo įmanomas bendrų valstybinių normų egzistavimas to meto partikuliarinės paprotinės teisės aplinkoje (turint omenyje tiek teorinį, tiek praktinį aspektą)? Kokios aplinkybės nulėmė bendravalstybinių normų rašytinę išraišką, kai naujos visuomenei reikalingos normos buvo sukurtos naujai „išrasto“ norminio teisės akto, o ne jau žinomo papročio ar sutarties pavidalu, ir tam buvo pasirinkta (jei apskritai yra pagrindas kalbėti apie pasirinkimo laisvę) konkreti ir labai specifinė norminio teisės akto rūšis – privilegija? Vienas sunkus klausimas kyla iš kito, tačiau atsakymai į juos padėtų ne tik pasiekti šio straipsnio tikslą, bet ir pradėti kitų rūšių LDK privilegijų (provincijoms, bažnyčioms, miestams ir kt.) tyrimą¹³.

¹³ Tai bus jau minėto bendro tyrimo „Lietuvos konstitucingumo istorija“ dalis. Rezultatus paskelbsime kituose straipsniuose.

Kalbant apie bendravalstybinių privilegijų atsiradimo prielaidas, pirma reikia išsiaiškinti, koks tuomet buvo teisės taikymo principas – teritorinis ar asmeninis. Esame pripratę prie teritorinio teisės taikymo, kuris dabar yra pagrindinis, o asmeninis teisės taikymas laikomas pirmojo išimtimi (pvz., diplomatų imunitetas nuo valstybės, kurioje jie eina savo pareigas, baudžiamosios jurisdikcijos). Tačiau kiekvienas teisės istorikas žino, kad iš pradžių buvo tik asmeninis teisės taikymas, paskui atsirado teritorinis ir jie abu kurį laiką konkuravo, kol teritorinis teisės taikymas išstūmė asmeninį (kaip ir H. Bermanas, M. Maksimaitis nurodo X a. kaip šio proceso Vakarų Europoje pabaigą¹⁴). Įprasta manyti (ir čia mes sutinkame, pvz., su V. Andriuliu, pateikusiu tokią viziją plačiai paplitusiam Lietuvos teisės istorijos vadovėlyje¹⁵), kad slavų žemių prijungimo (ar prisijungimo) prie Lietuvos metu¹⁶ joje veikė asmeninio teisės taikymo principas. Kadangi to meto Lietuvos visuomenė buvo gentinė (arba segmentinė), šis principas reiškė, kad asmeniui, nepaisant jo faktinės buvimo vietos, taikytina tos genties, kuriai jis priklauso, teisė.

Tačiau visuose gretimuose kraštuose jau galiojo teritorinė, o ne gentinė teisė, ir veikė teritorinis teisės taikymo principas – asmeniui, nepaisant jo priklausymo tam tikrai genčiai, taikytina jo faktinėje buvimo vietoje galiojanti teisė. Teritoriniu teisės taikymo principu rėmėsi 1264 m. taikos ir prekybos sutartis, sudaryta lietuvių kilmės Polocko ir Vitebsko kunigaikščio Gerdenio su Rygos miestiečiais. Pagal Polocko vyskupo raštą Rygos magistratui (apie 1300 m.) ir Rygos arkivyskupo raštą Smolensko kunigaikščiui (apie 1280–1299 m.), neatsižvelgiant į nuo teisės pažeidimo padarymo vietą, pirklys atsakė pagal gimtąją teisę ir teismas vyko jo gimtajame krašte. Polocko kunigaikštis rašte Rygos miestiečiams (apie 1265 m.) leido ieškovui pasirinkti, kur ir pagal kurią teisę gintis. Pagal 1323 m. Lietuvos taikos sutarties su Livonijos ordinu 10 straipsnį Lietuvos pirkliams ir čia atvykusiems pirkliams užsieniečiams leista turtinius ginčus spręsti ir už padarytus nusikaltimus bausti pagal Rygos miesto teisę (t. y. pirkliams, kaip socialinei grupei, nustatytas asmeninis teisės taikymas). Tačiau remiantis tos pačios sutarties 3 straipsniu nukentėjusiajam leista reikalauti, kad jo byla būtų nagrinėjama pagal teisę, galiojančią tame krašte, kur buvo pažeistos jo teisės (t. y. pasirinkti teritorinį teisės taikymą)¹⁷. To meto Lietuvoje tai reiškė, kad pirklys užsienietis, pageidavęs bylinėtis pagal mūsų krašte galiojusią teisę, faktiškai pasirinkdavo lietuvių genčių teisę. Tačiau pagal 1338 m. prekybos sutartį su Livonijos ordinu visi nesutarimai turėjo būti sprendžiami pagal teisę, galiojančią tame krašte, kuriame jie kilo (teritorinis teisės taikymas)¹⁸.

Vadinasi, tirdami Lietuvos ir slavų žemių junginio (kitais tariant, besiformuojančios LDK) teisę, turime kalbėti apie tą nestabilų pereinamąjį laikotarpį, kai konkuravo abu minėti principai, ir vieno ar kito principo pasirinkimas buvo derybų ir susitarimo dalykas. Tačiau čia vis dėlto išvengiame prielaidas bendravalstybinėms normoms ir jų išraiškai – rašytinėms privilegijoms, kylančioms būtent iš LDK politinio centro (Lietuvos), atsirasti.

Pirmą grupę tokių prielaidų būtų galima pavadinti mentaline. Juk nepakanka teisėkūros subjekto teigimo, kad tam tikras aktas yra bendravalstybinis – reikia, kad ir adresatai interpretuotų jį kaip visos valstybės. Tam, kad atsirastų naujas teisės fenomenas, turi vykti mentaliteto pokyčių. Šiuos pokyčius labiausiai atspindi mokslo literatūra, sociologinių apklausų medžiaga, publikacijos visuomenės informavimo priemonėse – viso to Lietuvoje tuo metu nebuvo. Ši aplinkybė verčia tyrėjus operuoti

¹⁴ BERMAN, H. J. *Teisė ir revoliucija. Vakarų teisės tradicijos formavimasis*. Vilnius: Pradai, 1999, p. 78–101; MAKSIMAITIS, M. *Užsienio teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 80–81.

¹⁵ ANDRIULIS, V., et al. *Lietuvos teisės istorija* <...>, p. 33.

¹⁶ Čia turime omenyje lietuvių etninę bendriją (etnosą) ir jos gyvenamuosius plotus – Vilniaus ir Trakų kunigaikštystės ir Žemaitiją.

¹⁷ *Lietuvos teisės istorijos chrestomatija*. Sudarytojai Regina Gelumauskienė ir Gintaras Šapoka. Vilnius: Justitia, 2012, p. 19–20.

¹⁸ *Lietuvos teisės istorijos chrestomatija* <...>, p. 21–22.

minėtomis tarpvalstybinėmis sutartimis ir kitais negausiais išlikusiais teisės tektais, užpildant spragas loginėmis ir teorinėmis konstrukcijomis.

Sprendžiant iš minėtų sutarčių, valdantysis slavų sluoksnius (elitas) leisdavo (tegul derybomis ir susitarimais, bet vis dėlto leisdavo) taikyti lietuvių genčių teisę, nagrinėjant lietuvių bylas jo kontroliuojamoje teritorijoje. Lietuvių genčių bendras vadovas buvo Lietuvos didysis kunigaikštis ir jų teisė buvo jo sankcionuota. Vadinas, į slavų žemes skverbėsi su Lietuvos valdovu siejama teisė, kol kas nerašytinė paprotinė. Bet jei ši būtų užrašyta, jei atvykėlis lietuvis „atsivežtu“ ne iš lūpų į lūpas perduodamą paprotį, bet raštą – ar kiltų kliūčių taikyti tokią teisę? O jei čia būtų ne tik valdovo įsakymu surašyta paprotinė, bet ir jo paties naujai sukurta teisė? Manytume, tokiu būdu buvo parengta dirva tam, kad norma, kylanti iš Lietuvos valdovo arba siejama su juo, neatsižvelgiant į jos formą (žodinė ar rašytinė) ir jos senumą ar naujumą, ir už Lietuvos ribų būtų interpretuojama kaip privaloma elgesio taisyklė, kaip teisė, taikytina vietos teisme nagrinėjant lietuvių bylą.

Tešdami šiuos samprotavimus, turime apmąstyti, ar galėjo būti neįveikiamų kliūčių, siekiant taikyti tą normą ne lietuviams besibylinėjant tarpusavyje ir ne atvykėlio iš Lietuvos ir čia buvimo slavo byloje, o slavų tarpusavio ginčui spręsti. Yra žinoma, kad slavai tarpusavyje laikėsi teritorinio teisės taikymo principo. Ar jie galėjo turėti ką nors prieš, jei ir lietuviai tarpusavyje pereitų prie teritorinio teisės taikymo? Greičiausiai tai jiems atrodytų natūralus žingsnis. O jei „kieno teritorija, to ir teisė“ tampa visiems priimtiniu principu, tada Lietuvos didžiojo kunigaikščio sankcionuotos ar jo naujai sukurtos teisės taikymo nelietuviams už Lietuvos ribų problema pereina į kitą plotmę – Lietuvos valdovo ir tų žemių valdovų tarpusavio santykių. Jei antrieji pripažįsta pirmąjį savo valdovu, tada jie paklūsta jo valiai, vadinas, turi taikyti jų valdomoje teritorijoje greta vietos teisės Lietuvos valdovo sankcionuotą ar naujai sukurta teisę – juk čia išreikšta jo valia, jiems adresuotas imperatyvas. Istoriografijoje nekvestionuojama, kad slavų žemės, prijungtos (ar prisijungusios) prie Lietuvos, tebuvo dalinės kunigaikštystės (kalkė iš rus. *удельные княжества*, nuo rus. *удел* – „dalis“), t. y. LDK provincijos, o jų valdovai buvo daliniai kunigaikščiai, pripažinę savo valdovu Lietuvos didįjį kunigaikštį. Jų santykiai nebuvo tarpvalstybiniai teisiniai, grįsti lygiateisiškumo principu, – jie buvo viešieji teisiniai valdovo ir valdinių santykiai, grįsti pavaldumu, ir klostėsi vienoje valstybėje¹⁹. Tokiomis sąlygomis bendrų teisės normų, taikytinų teritoriniu principu visoje LDK, atsiradimas mums atrodytų natūralus ir netgi neišvengiamas dalykas. Tačiau kokia forma (išraiška) turėjo atsirasti tos normos? Kiek jų atsiradimas būtų privilegijų pavidalu buvo dėsningas ir kiek – atsitiktinis dalykas?

Antrą grupę prielaidų bendravaltstybinėms privilegijoms atsirasti būtų galima pavadinti formaliosiomis juridinėmis. 2013 m. išleistame vadovėlyje, remdamiesi įvairių kraštų istorijos šaltiniais, pateikėme norminio teisės akto²⁰ atsiradimo mechanizmą ir raidos dėsnius²¹. Minėta, norminis teisės aktas – istoriškai ketvirtoji teisės normų forma, negalinti atsirasti anksčiau už teisinį paprotį, norminę sutartį ir teisminį precedentą. Ar šios trys formos egzistavo XIV a. LDK? Anksčiau minėtos sutartys patvirtino, kad lietuviai ir LDK slavai turėjo savo paprotinę teisę. Tokių sutarčių buvimo faktas patvirtina, kad buvo žinoma ir aktyviai naudojama antroji istorinė teisės normų forma – norminė sutartis (būtent jos rūšis – tarpvalstybinė sutartis). Teismo precedentai šiuose ir kituose išlikusiuose šaltiniuose nėra mi-

¹⁹ Konkretindami šį teiginį, drįstame teigti, kad šie santykiai buvo vasaliniai – didysis kunigaikštis buvo senjoras, o daliniai kunigaikščiai – jo vasalai. Ši mintis tikrai nėra nauja, ją išsakė ir vienas iš šio straipsnio bendraautorų (J. Machovenko) savo ankstesnėse publikacijose, tačiau ji tebelaukia išsamesnio pagrindimo teisiniais (ne bendrais istoriniais) argumentais. Kadangi tokia analizė gerokai nutolintų mus nuo straipsnio tikslo, tikimės grįžti prie šio klausimo viename iš būsimų darbų, o šio straipsnio tikslui pasiekti pakanka fakto, kad tie santykiai klostėsi valstybės viduje, o ne tarp valstybių.

²⁰ Čia norminis teisės aktas (arba teisės normų aktas) suprantamas kaip teisėkūros subjektų specialia tvarka išleistas oficialus rašytinis dokumentas, kurį sudaro teisės normos, skirtos daugkart naudoti ir neribotam teisės subjektų skaičiui.

²¹ MACHOVENKO, J. *Teisės istorija <...>*, p. 118–143.

nimi, bet užtat minimi valstybės teismai, kurie vykdo teisingumą. Ir jei dėl 1338 m. prekybos sutarties su Livonijos ordinu 10 straipsnio („<...> jei rusai ar lietuviai susiginčys tarpusavyje magistro krašte, tai jie turi kreiptis į savo vyresniusius“²²) dar galima abejoti, ar šie „vyresnieji“ nėra tie tarpininkai – giminių ar genčių vadai ar pirklių seniūnai, kurių akivaizdoje šalys pačios derybomis išspręsdavo savo ginčą²³, tai 1323 m. Lietuvos taikos sutarties su Livonijos ordinu 4 straipsnyje akivaizdžiai kalbama apie valstybės valdovo teismą:²⁴ „Tačiau jeigu bus taip, kad negalėtų jo patenkinti toks sprendimas, tai jis gali su savo reikalu kreiptis į valdovus to krašto, kuriame tas neteisingumas jam buvo padarytas: jie turi jam padėti pasiekti visišką teisingumą“²⁵. Uždraudusi savateisiją, t. y. paskelbusi nusikaltimu savavališką nukentėjusiojo susidorojimą su skiaudėju (1340 m. Pamedės (Prūsų) teisyne 48 straipsnyje už tai grasinama net mirties bausme: „Jei kas suranda arba nutveria savo vagį ir pats teisia savo teismu, tas turi išsipirkti savo kaklą, arba vagis turi būti laisvas“²⁶), valstybė įgijo monopolinę teisę spręsti ginčus ir taikyti prievartą. XIV a. pabaigoje Lietuvoje greta nacionalinių jau žinomi mišrieji tarpvalstybiniai teismai: „<...> Jei taip atsitiktų, kad tarp jų ir mūsų įvyktų nesusipratimas, taip, kad vienas kito požiūriu užsimirštų, ar tai būtų muštynės ir vagystė, ar koks nesutikimas tarp jų ir mūsų kiltų vis tiek kuriuo reikalu, tai tą turi spręsti vyriausiasis Prūsų krašto maršalas su 4 vyresniaisiais ten pat iš krašto, kuriuos tam reikalui pašauks iš jų pusės. Taip pat turi spręsti karalius Vytautas ir 4 iš Žemaitijos krašto, kurie tam reikalui iš mūsų pusės duodami; ką tie 10 nutars esant teisinga, tuo abi pusės turi pasitenkinti ir niekas neturi prieštarauti“ (1390 m. Žemaitijos bajorų sutartis su Ordinu)²⁷.

Kitų kraštų istorija rodo, kad, atsiradus teismui, atsiranda ir teisminis precedentas – teismai, iš pradžių vien taikę teisinius papročius, ilgainiui ėmė patys kurti teisės normas, kurių išorinė forma buvo teisminis precedentas. Tik su didele išlyga būtų galima pritari ti mokslo ir mokymo literatūroje paplitusiam teiginiui, kad teisminio precedento „tėvynė“ yra viduramžių Anglijos karalystė²⁸ – žinoma, būtent Anglijoje susiklostė teisminio precedento taisyklė ir šios taisyklės taikymo praktika, sukurta *stare decisis* doktrina ir ja pagrįsta teisinė sistema, paplitusi kituose anglosaksų teisės tradicijos kraštuose. Tačiau tai nereiškia, kad kitur teisminis precedentas nebuvo žinomas – jis yra natūrali teisės raidos stadija, kurią pereina kiekviena besivystanti teisė. Skiriasi tik tolesnis teisminio precedento likimas: vienuose kraštuose jis tampa dominuojančia teisės normų forma, o kituose kraštuose vėlesnės teisės normų formos išstumia teisminį precedentą į periferiją, palieka jam tik subsidiarinį vaidmenį. Kartais jis net kuriam laikui išnyksta iš oficialiai pripažintų teisės normos formų sąrašo ir vėliau sugrįžta²⁹. Visuotinai pripažinta, kad Pamedės teisyne ir kitų Europos teisyne turinio kazuistiškumą nulėmė teismų praktika, konkretūs sprendimai (dėl to straipsniai paprastai prasideda žodžiu „jeigu“, paskui aprašoma konkreti situacija, kuriai norma skirta) ir bent dalį jų normų sudarė teisminiai precedentai (siekiant

²² Lietuvos teisės istorijos chrestomatija <...>, p. 22.

²³ Iš šių derybų vėliau kilo seniausia teismo proceso rūšis – rungimosi (kaltinamasis) procesas.

²⁴ Valstybė institucionalizavo ginčų sprendimą: šiai funkcijai atlikti buvo sudaryta nauja valstybės aparato institucija – teismas, o teisės struktūroje atsirado grupė ginčo sprendimą reglamentuojančių normų – teismo proceso teisė. Tačiau teismas dar ilgai nebuvo profesionalus – tas pats asmuo galėjo rinkti mokesčius, vadovauti atliekant religines apeigas, būti karvedys, valdyti tam tikrą teritoriją ir teisti jos gyventojus. Tačiau visų šių funkcijų suteikimas vienam asmeniui nereiškia, kad nebuvo teismo kaip valstybės institucijos – teisingumo vykdymas yra savarankiška valstybės funkcija, kurią atlikdamas asmuo veikia kaip teismo narys, teisėjas, o ne kaip karo vadas, šventikas ar administratorius.

²⁵ Lietuvos teisės istorijos chrestomatija <...>, p. 20.

²⁶ Ten pat, p. 80.

²⁷ Ten pat, p. 24.

²⁸ VASILIAUSKAS, V. Teisminio precedento reikšmė jo tėvynėje – Anglijoje. *Teisė*, 2002, t. 42, p. 152–165.

²⁹ Kaip ir atsitiko Lietuvoje po Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymo 62 straipsnio 1 dalies 2 punkto, 69 straipsnio 4 dalies (1996 m. liepos 11 d. redakcija), Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 11 straipsnio 3 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 96 straipsnio 2 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“.

atskleisti ir apskaičiuoti tą dalį, reikia nustatyti kiekvienos normos tam tikrame teisyne kilmę, o tai padaryti būtų itin sunku dėl rašytinių šaltinių stokos). Taip pat vadovėlinė tiesa yra teiginys, kad Pamedės teisynas „<...> laikytinas šio laikotarpio vienu iš svarbių, nors ir netiesioginių, Lietuvos teisės šaltinių“³⁰ – neišlikus to meto Lietuvos teisės užrašų, tyrėjai apie mūsų krašto teisę sprendžia iš analogijos su Pamedės teisynu. Viskas, ką šiuo metu žinome, arba patvirtina (kad ir netiesiogiai), arba bent nepaneigia teisminių precedentų buvimo XIV a. LDK hipotezės.

Trečią grupę prielaidų bendravalstybinėms privilegijoms atsirasti būtų galima pavadinti funkcinėmis. Teisės istorija parodo, kad norminis teisės aktas, kaip ir teisminis precedentas, yra teisės normų forma, sietina būtent su valstybės, o ne su viešosios valdžios apskritai funkcionavimu. Tačiau, kaip ir teisminis precedentas, tai nereiškia, kad norminis teisės aktas ir valstybė atsirado kartu. Norminis teisės aktas atsirado vėliau, tam tikrame valstybės raidos etape, kaip priemonė valdovo (arba valdančiojo elito ten, kur nebuvo vienvaldystės) valdžiai stiprinti. Valdovai ar elitas nebelaukė, kol teismas pakreips jiems naudinga kryptimi senus papročius ar nustatys naują teisminiu precedentu įformintą normą – jie ėmė patys nustatinėti elgesio taisykles, kištis į ekonominių santykių sritį, reguliuoti mokesčių surinkimą, prekybos taisykles, bausti už pasikėsinimą į valstybės interesus, suprantamus pirmiausia kaip valdovo (elito) interesai. Norminiai teisės aktai atsiradavo ten, kur buvo stipri valstybinė valdžia, kur ji buvo pajėgi užtikrinti nustatytų normų laikymąsi. Ir vėl turime prisiminti nekvestionuojamą faktą – stiprią Lietuvos didžiojo kunigaikščio valdžią XIII–XIV a., jam pavaldų valstybės aparatą, finansinę ir gynybos sistemas. Nemažą reikšmę turėjo ir valdovų asmens savybės, ambicijos, skatinusios juos kištis į nusistovėjusią tvarką – žinoma, tai jau nėra teisės mokslo objektas, bet istorikų darbai neleidžia abejoti, kad visa tai taip pat buvo to meto LDK.

Nustatę, kad LDK buvo visos prielaidos norminiam teisės aktui atsirasti, turime atskleisti ir jo atsiradimo poreikį. Norminių teisės aktų leidybos pradžia įvairiuose kraštuose siejama su aktyvia reformatoriška politika, esminiais politiniais ir socialiais lūžiais, poreikiu atsinaujinti ir atsakyti į iššūkius. Viena vertus, tai galima interpretuoti kaip siekį sustiprinti valstybę ir padėti jai įvykdyti jos funkcijas esminių permainų metu, bet yra ir kitas aspektas – dar svarbesnis ir, mūsų manymu, neprieštaraujantis pirmajam – siekis apsaugoti individą permainų metu, kai jo teisėms kyla ypatinga grėsmė. Štai kodėl prireikė būtent rašytinės išraiškos – viešai paskelbtas rašytinis tekstas atėmė iš elito (žynių, politikų, teisėjų ir kt.) teisės žinojimo ir interpretavimo monopolį. Dabar kiekvienas galėjo perskaityti tekstą ir patikrinti, ar pareigūnas nebuvo šališkas, ar jis nepiktnaudžiavo teise, ar neiškreipė jos. Karaliaus Urūnimginos teisingumo atkūrimo įsakai XXIV a. pr. Kr. Mesopotamijoje, Solono įstatymai VI a. pr. Kr. Atėnuose, XII lentelių įstatymai V a. pr. Kr. Romoje³¹ – čia tik keli garsūs pavyzdžiai, iliustruojantys šią viziją, kurią vėliau perėmė Vakarų teisės tradicija.

2. Bendravalstybinių LDK privilegijų leidybos, apskaitos ir sisteminimo darbai

Nustatę, kad XIV a. pabaigoje LDK buvo prielaidos ir bendravalstybinėms normoms, ir naujai teisės normų išorinei formai – norminiam teisės aktui – atsirasti, turime išsiaiškinti, kas buvo nuo 1387 m. leisti aktai – norminiai teisės aktai ar sutartys, kodėl jie vadinami privilegijomis, kiek jų leidyba, apskaita ir sisteminimas leidžia priskirti juos prie konstitucinės teisės šaltinių.

Vedęs Lenkijos karalienę Jadvygą I *de Anjou*, tapęs Lenkijos karaliumi ir pasikrikštijęs, Lietuvos didysis kunigaikštis Jogaila 1387 m. išleido tris privilegijas: vasario 17 d. privilegiją, adresuotą Vilniaus vyskupui, vasario 20 d. – bajorams katalikams, kovo 22 d. – Vilniaus miestiečiams³², kuriomis

³⁰ ANDRIULIS, V., et al. *Lietuvos teisės istorija <...>*, p. 42.

³¹ Išsamesnę informaciją pateikėme čia: MACHOVENKO, J. *Teisės istorija <...>*, 2013.

³² *Lietuvos teisės istorijos chrestomatija <...>*, p. 34, 33, 67.

buvo pradėtos trys gausios LDK norminių teisės aktų grupės, viena iš kurių yra šio straipsnio objektas, o kitoms skirsime atskirą publikaciją.

Minėta, kad konstitucinių aktų leidyba visada siejama su esminiais visuomenės pokyčiais. Žvelgiant į XIV a. pabaigą konstatuotina, kad tai buvo lūžio metas – LDK vyko teisinė revoliucija, viena iš tų, kurios, pasak H. Bermano, „varo“ Vakarų teisės tradiciją³³. Pamatiniai pokyčiai teisės srityje neišvengiamai susipindavo su pamatiniais kitų socialinio gyvenimo reiškinių (ekonomikos, politikos, kultūros ir kt.) pokyčiais³⁴. Ivykių svarbą pabrėžia ta aplinkybė, kad per visą ilgą ir turiningą Lietuvos teisės istoriją matome tik dvi tokias teises revoliucijas – 1387 m. ir 1918 m. Pirmoji reiškė prasidėjusį perėjimą nuo *senovės tipo* teisinės sistemos prie *viduramžių tipo* teisinės sistemos, o antroji buvo *moderniojo tipo* teisinės sistemos pradžia. Perėjimas prie *postmoderniojo tipo* teisinės sistemos bus trečia tokia revoliucija³⁵. 1918 m. teisiniai pokyčiai padėjo mūsų pilietinės visuomenės ir dabartinio Lietuvos valstybingumo pamatus. Tačiau ir 1387 m. teisinės revoliucijos rezultatai yra tokie pat pamatiniai ir turintys tiesioginį ryšį su dabartimi – į Lietuvą atėjo Europos *ius commune*, o Lietuva tuo pačiu integravosi į Vakarų teisės šeimą³⁶. Čia pateiksime tik keturis principinės reikšmės teiginius, padedančius įvertinti 1387 m. privilegijų svarbą ir teisingai interpretuoti bendravaltystybinių privilegijų, kurių istorija prasidėjo tais metais, nuostatas.

Pirma, šios privilegijos atspindėjo pagilėjusią socialinę stratifikaciją ir darbo pasidalijimą LDK, dėl kurių tapo nebeįmanoma kurti visai visuomenei bendrų teisės normų. Siekiant visuomenės pritarimo politiniams sprendimams, vietoj vieno akto, adresuoto visiems LDK gyventojams, teko išleisti tris, skirtus realiai egzistuojančioms socialinėms grupėms, iš kurių buvo galima tikėtis politinio palaikymo. Šiais aktais buvo pripažintas esminis interesų skirtumas, transformuotas į teisių ir pareigų skirtumą. Bet skirtingoms socialinėms grupėms priklausančiųjų teisių ir pareigų skirtumas kartu su tos pačios grupės narių teisine lygybe yra viduramžių tipo teisinės sistemos kertinis akmuo. Vadinas, šiomis privilegijomis pradėta kurti viduramžių tipo LDK teisinė sistema.

Antra, buvo pereita nuo nerašytinės (paprotingės) prie *rašytinės* (statutinės) teisės, kurios epochoje tebegyvename. Pagal formą Jogailos išleisti aktai buvo norminiai teisės aktai (juos galima vadinti ir *įstatymais*, nes tuo metu LDK dar nebuvo norminių aktų klasifikacijos pagal jų teisinę galią), o pagal turinį – *privilegijos* (lot. *privus* – ypatingas ir *lex* – įstatymas), nes vieniems asmenims jie suteikdavo ypatingas teises, o kitiems uždėdavo ypatingas pareigas (šiuo požiūriu visi bendravaltystybinių LDK teisės aktai, įskaitant Lietuvos Statutus, laikytini privilegijomis). Trys 1387 m. privilegijos buvo ne tik pirmieji norminiai teisės aktai mūsų valstybėje, bet ir pirmieji rašytiniai *vidiniai* (nacionaliniai) LDK

³³ Turime omenyje šios teisės tradicijos raidos viziją, išdėstyta fundamentaliame veikle BERMAN, H. J. *Law and Revolution. The Formalion of the Western Legal Tradition*. Cambridge, Massachusetts and London, England: Harvard University Press, 1983 ir Lietuvoje gerai žinomame jo vertime BERMAN, H. J. *Teisė ir revoliucija* <...>.

³⁴ BERMAN, H. J. *Teisė ir revoliucija* <...>, p. 27, 38, 42.

³⁵ Senovės tipo teisinės sistemos branduolį sudarė senovės teisė – chronologiškai pirmojo tipo teisė, apibūdinama pirmiausia kaip pirmykštė lygybė, kai elgesio taisyklės yra bendros visiems tik tam tikros genties nariams arba tam tikros teritorinės bendruomenės nariams. Viduramžių teisė – chronologiškai antrojo tipo teisė, apibūdinama pirmiausia kaip lygybė tik vieno luomo viduje, o luomo tarpusavio santykiuose – kaip nelygybė, kai tam tikrų luomų nariams suteikiamos ypatingos teisės, o kitų luomų nariams skiriamos ypatingos pareigos, ir kiekvienas luomas gyvena pagal jam skirtą teisę. Modernioji teisė – chronologiškai trečiojo tipo teisė, apibūdinama pirmiausia kaip pilietinė lygybė: 1918 m. lapkričio 2 d. priimta Laikinoji Konstitucija nustatė: „Visi Valstybės piliečiai, vis tiek kurios būtų lyties, tautybės, tikybės ir luomo, yra lygūs prieš įstatymus. Luomų privilegijų nėra“ (22 str.). Žr.: Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniai Dėsniai. *Laikinosios Vyriausybės žinių papildymas*, 1918, nr. 1/1a. Postmodernioji teisė – besiformuojanti chronologiškai ketvirtojo tipo teisė, kuriai būdinga visuotinė žmonių lygybė, grįsta bendrų žmogiškųjų vertybių vizija.

³⁶ Išsamesnė pokyčių, vykusių LDK teisinėje sistemoje dėl integravimo į ją Europos *ius commune*, kūrybiško Europos *ius commune* interpretavimo ir adaptavimo LDK požymių analizė ir LDK teisinės sistemos kaip integruotos receptuotų ir vietinės kilmės elementų visumos įvertinimas atliktas kitame darbe: MACHOVENKO, J. *European ius commune in the legal system of the Grand Duchy of Lithuania*.

teisės šaltiniai, nes visi prieš tai žinomi rašytiniai šaltiniai buvo tarpvalstybinės sutartys. Net 1253 m. karaliaus „Mindaugo privilegija, suteikta Livonijos gyventojams“ (taip šis raštas pavadintas Lietuvos teisės istorijos chrestomatijoje) tėra tarpvalstybinio pobūdžio aktas, garantuojantis „visapusišką nuolat galiojančią laisvę bei taiką“ į Lietuvą atvykstantiems Livonijos pirkliais³⁷, tad visiškai teisingai chrestomatijos sudarytojų įdėtas jos skyriuje „Sutartys ir diplomatijos dokumentai“.

Trečia, 1387 m. išleistomis privilegijomis valdovas pradėjo kurti tai, kas Vakarų Europoje buvo žinoma kaip viduramžių teisės posistemis – karalių teisė³⁸. Tokio posistemio buvimas laikomas vienu iš devynių pasaulietinės teritorinės karalystės skiriamųjų bruožų³⁹. Moderniosios valstybių sistemos pradžia Vakarų Europoje siejama su 1075 m. Popiežių revoliucija, o mūsų krašte – su 1387 m. Jogailos privilegijomis⁴⁰.

Ketvirta, 1387 m. išleisus tris privilegijas, LDK pirmą kartą buvo įtvirtinta valdovo teisė ir pareiga leisti įstatymus (asmeniškai ar per atitinkamus pareigūnus ir institucijas). Galima teigti, kad įstatymų leidyba senovės ir viduramžių teisinėse sistemose vyko daugiausia *ad hoc*. Nuosekli „kasdienė“, kryptinga įstatymų leidyba, vykstanti neperžengiant detaliai reglamentuotos teisėkūros procedūros, tam tikras „įstatymų konvejeris“ yra būdingas moderniosioms teisinėms sistemoms. Tačiau nepamirškime – kiekvieno kito tipo teisinė sistema išaugo iš prieš tai atsiradusios. Kiekvienoje teisinėje sistemoje formuojasi kokybiškai pažangesni, modernesni elementai, kurie veikia kitus ir traukia visą sistemą į tolesnį raidos laiptą. LDK buvo viena iš valstybių, sugebėjusių užtikrinti nuoseklią ir kryptingą įstatymų leidybą. Tam pririekė tam tikrų organizacinių formų ir procedūrų, ir tokios buvo sukurtos, o šio proceso pradžia – tie patys 1387 metai.

Nors visų tais metais išleistų privilegijų leidėjas (teisėkūros subjektas) yra tas pats, iš trijų privilegijų išsiskiria būtent vasario 20 d. privilegija bajorams katalikams, nes teisę leisti privilegiją vietos vyskupui ar tam tikro miesto gyventojams savo valdose turėjo kiekvienas politinio elito narys žemvaldys – kunigaikštis ar bajoras, o privilegiją LDK bajorams galėjo išleisti tik didysis kunigaikštis. Tuo metu valdovas buvo vienintelė institucija, turinti valdžią visai LDK ir visiems jos gyventojams (vienais klausimais, pvz., krašto gynybos – tiesiogiai, kitais – per vasalus). Vėliau atsiradę dignitoriai (aukštieji LDK pareigūnai, ministrai), Ponų taryba (vyriausybė), visuotinis (didysis) seimas (parlamentas) tuojau įsitraukė į bendravalstybinių privilegijų leidybą. Tačiau istoriografijoje šios privilegijos siejamos būtent su valdovu, laikomos jo teisėkūros rezultatais – privilegijas yra įprasta vardyti pagal privalomus jų rekvizitus (ir čia teisininkai solidarūs su istorikais): akto rūšį, valdovo vardą, datą ir išleidimo vietą (lakoniškumo dėlei pastarasis rekvizitas dažnai praleidžiamas, bet pačiose privilegijose jis, žinoma, yra). Štai visas bendravalstybinių LDK privilegijų sąrašas, sudarytas būtent tokiu principu:

- 1387 m. vasario 20 d. Jogailos privilegija, suteikta Vilniuje;
- 1413 m. spalio 2 d. Jogailos ir Vytauto privilegija, suteikta Horodlėje;
- 1432 m. spalio 15 d. Jogailos privilegija, suteikta Gardine;
- 1434 m. gegužės 6 d. Žygimanto Kęstutaičio privilegija, suteikta Trakuose;
- 1447 m. gegužės 2 d. Kazimiero privilegija, suteikta Vilniuje;
- 1492 m. rugpjūčio 6 d. Aleksandro privilegija, suteikta Vilniuje;
- 1506 m. gruodžio 7 d. Žygimanto I Senojo privilegija, suteikta Gardine;
- 1529 m. spalio 18 d. Žygimanto I Senojo privilegija, suteikta Vilniuje (trumpoji);

³⁷ Lietuvos teisės istorijos chrestomatija <...>, p. 18–19.

³⁸ Vėliau didžiojo kunigaikščio aktai dažnai buvo priimami kitų institucijų (pvz., seimo), bet leidžiami vis tiek valdovo vardu.

³⁹ BERMAN, H. J. *Teisė ir revoliucija* <...>, p. 538.

⁴⁰ Visus požymius identifikavome ir tuo išsprendėme šią mokslo problemą čia: MACHOVENKO, J. *European ius commune* <...>.

1529 m. spalio 18 d. Žygimanto I Senojo privilegija, suteikta Vilniuje (plačioji);
1529 m. spalio 27 d. Žygimanto I Senojo privilegija, suteikta Vilniuje;
1547 m. sausio mėn. Žygimanto II Augusto privilegija, suteikta Vilniuje;
1551 m. lapkričio 3 d. Žygimanto II Augusto privilegija, suteikta Vilniuje;
1563 m. birželio 7 d. Žygimanto II Augusto privilegija, suteikta Vilniuje;
1564 m. liepos 1 d. Žygimanto II Augusto privilegija, suteikta Belske;
1565 m. gruodžio 30 d. Žygimanto II Augusto privilegija, suteikta Vilniuje;
1568 m. liepos 1 d. Žygimanto II Augusto privilegija, suteikta Gardine.

Iki XV a. vidurio bendravalstybinės LDK privilegijos leistos valdovo vienasmeniškai, o privilegijų baigiamosiose dalyje surašyti asmenys, kurių akivaizdoje išleista privilegija, yra liudytojai (kaip buvo įprasta daryti tuo metu leidžiant įstatymus ir sudarant privatinę ar viešąją sutartį ar kitą teisiškai reikšmingą dokumentą), bet ne teisėkūros subjektai. Antai 1387 m. privilegijos baigiamosiose dalyje jie pavadinti tiesiog „kilmingi kunigaikščiai“ ir „vyrai“, nurodant jų pareigas valstybės centriniame ar vietos aparate (Trakų kunigaikštis, valdovo rūmų maršalka, Krokuvos pakamaris ir kt.), be jokios užuominos, kad valdovas su jais tarėsi ar jie koku nors kitu būdu dalyvavo kuriant šios privilegijos turinį. Antroje XV a. pusėje ir pirmajame XVI a. ketvirtyje privilegijas leido valdovas tik kartu su Ponų taryba (ir tai matoma privilegijų baigiamosiose dalyse, kuriose jau išvardijami „ponai mūsų tarėjai“) – *de facto* tai vyko jau leidžiant 1447 m. bendravalstybinę privilegiją, o atitinkama nuostata buvo įtraukta į kitos (1492 m.) bendravalstybinės privilegijos tekstą: „[14 str.]. Taip pat kokius tik nutarimus ir dalykus su ponais mūsų tarėjais baigsime, nustatysime ir nuspręsimė, tų su nieku kitu neprivalėsime pakeisti, pataisyti arba panaikinti“⁴¹. XVI a. antrąjį ir trečiąjį ketvirtį (iki bendro ATR seimo sudarymo) visų bendravalstybinių aktų leidyba yra visuotinio (didžiojo) LDK seimo prerogatyva, įtvirtinta Pirmojo Lietuvos Statuto VI skyriaus pirmame nenumeruotame straipsnyje: „<...> O jei kurių straipsnių dar nebūtų toje teisėje įrašyta, tai ta byla turi būti sprendžiama pagal seną paprotį, o vėliau visuotiniame seime tas straipsnis ir kiti, kurių būtinybė pasirodys, turi būti įrašyti.“⁴²

Visuotinį LDK seimą sudarė trys „luomai“: valdovas, Ponų taryba ir bajorų deputatai. Todėl privilegijos tekste greta valdovo yra „ponai mūsų tarėjai jų malonybė [vardai ir pareigos] ir kiti ponai maršalkos, seniūnai, ir laikytojai, ir urėdai mūsų žemės ir rūmų“⁴³ (iš 1563 m. birželio 7 d. privilegijos). Nuasmeninti „kiti maršalkos“ ir t. t. reiškia žemesnio rango pareigūnus, kurių pareigos neduodavo jiems vietos Ponų taryboje, bet jie buvo bajorijos atstovai, žemesniųjų seimo rūmų nariai. LDK, o paskui ir ATR, visuotinis seimas priimdavo aktus visiems trimis „luomams“ pritarus (antai valdovas žadėjo kitą privilegiją suteikti artimiausiam seime „<...> abiejų mūsų valstybių, Lenkijos karūnos ir Lietuvos didžiosios kunigaikštystės ponų tarėjų ir visų luomų bendru sutarimu <...>“⁴⁴).

Be abejo, čia yra pagrindas kalbėti apie sutartinį elementą tuo požiūriu, kad privilegijų nuostatos atspindėjo politinį aristokratijos ir tarnybinės bajorijos susitarimą, centro ir provincijų interesų derinimą, valstybės ir bajorų savivaldos kompromisą ir pan. Tačiau tai neturi jokios reikšmės šių nuostatų išorinei išraiškai ir teisei galiai. Iš trijų „luomų“ susitarimo neplaukia, kad tai buvo norminė sutartis. Sutartį sudarančios šalys veikia kaip atskiri savarankiški teisės subjektai, o privilegiją išleidžiantys „luomai“ šiuo atveju veikia tik kaip to paties subjekto – visuotinio seimo – „padaliniai“, o šio susitarimo paieška yra tik vidinė parlamentinė procedūra, iš kurios gali kilti norminis teisės aktas, bet ne

⁴¹ Lietuvos teisės istorijos chrestomatija <...>, p. 40.

⁴² VALIKONYTĖ, I.; LAZUTKA, S.; GUDAVIČIUS, E. *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*. Vilnius: Vaga, 2001, p. 177.

⁴³ *Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией*. Том третий. 1544–1587. Санкт-Петербург: В типографии Эдуарда Праца, 1848, с. 118–121.

⁴⁴ Ten pat, c. 120.

sutartis. Hipotetiškai norminė sutartis galėjo būti sudaryta valdovo ir visuotinio seimo arba valdovo ir Ponų tarybos, bet nė viena iš 16 bendravalstybinių privilegijų nebuvo išleista dviejų ar daugiau atskirai veikiančių institucijų, tad vien dėl šios priežasties negalėjo būti sutartys (vėliau atsirado konstitucinės reikšmės sutartys – *pacta conventa*⁴⁵, bet jos nėra šio straipsnio objektas).

Iš pirmo žvilgsnio, vienintele išimtimi galima laikyti 1413 m. spalio 2 dalies privilegiją – vieną iš trijų teisės dokumentų, žinomų kaip Horodlės aktai. Jos preambulėje išvardyti du valdovai – „*Wladislaus Dei gracia rex Polonie, necnon terrarum Cracouie, Sandomirie, Siradie, Lancicie, Cuyauie, Lyttwianie princeps supremus, Pomeranie Russieque dominus et heres etc. et Allexander alias Vytowdus magnus dux Lyttwianie necnon terrarum Russie dominus et heres etc.*“⁴⁶ Čia Vytautas (Aleksandras) tituluotas mums įprastu Lietuvos didžiojo kunigaikščio titulu, o Jogaila (Vladislovas) – specialiai sukurtu Lietuvos vyriausiojo kunigaikščio titulu, turinčiu parodyti jo viršenybę Vytauto atžvilgiu. Be to, Jogaila įvardytas pirmiau nei Vytautas, o jo Lenkijos karaliaus titulas – pirmiau nei Lietuvos vyriausiojo kunigaikščio titulas, t. y. pagal jų vietą Europos monarchų hierarchijoje. Tačiau karalius, vyriausiasis kunigaikštis ir didysis kunigaikštis – visi priklausė tam pačiam pirmajam pasauliečių rangui – suvereniems valdovams, žinomiems bendru pavadinimu „karaliai“⁴⁷. Nurodyti faktai padės mums interpretuoti šį dokumentą, kuriame sujungti net trys skirtingos teisinės prigimties aktai ir tik vieną iš jų būtų galima vadinti privilegija:

- 1) Analizuojamo dokumento 1 straipsnis laikytinas tarpvalstybine normine sutartimi, reglamentuojančia Lenkijos Karalystės ir LDK santykius remiantis šių dviejų valstybių bajorijos ir jų valdovų susitarimu, taip pat turinčia tiesioginę neišardomą juridinę sąsają ne tik su 15 straipsniu, bet ir su kitais dviem Horodlės aktais⁴⁸.
- 2) Didžioji dalis nuostatų (2–14 str.⁴⁹) suformuluota kaip Jogailos – Lietuvos vyriausiojo kunigaikščio – malonė LDK bajorams, siekiant juos sulyginti su kitais Jogailos valdiniais. Juridinės technikos požiūriu ši dalis yra bendravalstybinė LDK privilegija, tokia pat kaip ir visos kitos.
- 3) Analizuojamo dokumento 15 straipsnis suformuluotas kaip viešoji norminė sutartis, pagal kurią Jogailos sutikimu Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto („<...> *Allexander alias Vytowdus*

⁴⁵ „Suderintos sutartys“ – bajorijos susitarimas su valdovu dėl valdymo sąlygų, kuriame taip pat buvo įtvirtinamos bajorų teisės ir bendrais bruožais reglamentuojami piliečio ir valstybės santykiai. Pirmą kartą sudarytas 1573 m., šis aktas buvo keičiamas pasikeitus valdovui, t. y. buvo sudaromas su kiekvienu nauju valdovu.

⁴⁶ *Actum principum, regis Poloniae atque supremi ducis Lithuaniae Vladislaus Jogaila et magni ducis Lithuaniae Alexandri Vytautas. Iš 1413 m. Horodlės aktai: dokumentai ir tyrinėjimai.* Sudarė Jūratė Kiaupienė, Lidia Korczak. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013, p. 38.

⁴⁷ Tarp jų išsiskyrė vokiečių tautos Šventosios Romos imperijos imperatorius – nominaliai aukščiausiasis valdovas pasaulietis, ir popiežius – Katalikų bažnyčios galva. Greta karalių šiam rangui priklausė didieji hercogai ir didieji kunigaikščiai, turėję žemesnį nei karaliaus titulą. Kiti trys rangai buvo tokie: kunigaikščiai (hercogai, markizai, pfalcgrafai, landgrafai, markgrafai, daliniai kunigaikščiai, taip pat prilyginti arkivyskupai ir vyskupai), grafų (grafai, baronai, vikontai ar vicegrafai ir jiems prilyginti dvasininkai – abatai, arkidiakonai, protodiakonai), riterių rangas (vienaskydžiai riteriai arba tiesiog riteriai).

⁴⁸ *Actum baronum et nobilium regni Poloniae. Iš 1413 m. Horodlės aktai: dokumentai ir tyrinėjimai.* Sudarė Jūratė Kiaupienė, Lidia Korczak. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013, p. 19–21; *Actum nobilium magni ducatus Lithuaniae. Iš 1413 m. Horodlės aktai: dokumentai ir tyrinėjimai.* Sudarė Jūratė Kiaupienė, Lidia Korczak. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013, p. 29–31.

⁴⁹ Privilegijos 8 straipsnį, kuriame yra tik viena norma, vertimo į lietuvių kalbą [Valdovų, Lenkijos karaliaus, Lietuvos aukščiausiojo kunigaikščio Vladislovo Jogailos ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Vytauto, aktas. Iš 1413 m. Horodlės aktai: dokumentai ir tyrinėjimai. Sudarė Jūratė Kiaupienė, Lidia Korczak. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013, p. 48–53] leidėjai be reikalo padalijo į du – aštuntąjį ir devintąjį – straipsnius, dėl to straipsnių skaičius padaugėjo iki 16. Mes laikomės numeracijos, pateiktos šiame leidinyje: Привилей, выданные великому князю Литовскому. Из ЛЮБОВСКИЙ, М. К. *Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно.* С приложением текста хартий, выданных Великому Князю Литовскому и его областям. Издание Императорского Общества Истории и Древностей Российских. Москва, 1910.

de consensu serenissimi principis domini Wladislai regis Polonie <...>“) parinktos 47 LDK kilmingųjų giminės integruojamos į Lenkijos bajoriją, suteikiant joms Lenkijos Karalystės slėktų herbų („<...> *arma et clenodia nobilium Regni Polonie* <...>“⁵⁰). Šis straipsnis yra tiesiogiai ir neišardomai juridškai susietas su 1 straipsniu ir kitais dviem Horodlės aktais.

Interpretuojant 15 straipsnį, reikia prisiminti, kad tiek Lenkijos Karalystė, tiek LDK egzistavo dviem lygmenimis. Pirma, jos buvo bajorų korporacijos, kitaip negu dabartinės valstybės, suvokiamos kaip visos tautos organizacijos. Tokios korporacijos nariai (valstybės piliečiai) buvo bajorai, o jų vadas – karalius ar didysis kunigaikštis, „pirmasis tarp bajorų“. Taip Lenkijos ar Lietuvos valstybė būtų suprantama siaurai, kur „politinė tauta“ ir „bajorija“ yra sinonimai. Tačiau buvo ir Lenkijos ar Lietuvos valstybė suprantama plačiai – Lenkijos Karalystė ar LDK kaip tarptautinės teisės subjektas. Šiuo lygmeniu Lenkijos Karalystė ar LDK – korporacijų junginys su dominuojančia bajorų korporacija. Šias korporacijas sudarė visi savavaldžiai žmonių kolektyvai, pagal viduramžių tipo teisę turėję teisės subjekto statusą: bažnyčia, miestų bendruomenės, valsčių bendruomenės, kai kurios etninės bendruomenės, feodalų dvarai. Juos visus jungė terminas „korporacija“. Kiekviena korporacija savo nariams suteikdavo tas teises paslaugas, kurias teikia valstybė, ir turėjo valdžią, kokią turi valstybė. Korporacija gaudavo tokį statusą sudarydama viešąją norminę sutartį su karaliumi ar didžiuoju kunigaikščiu. Šis tapdavo tos korporacijos senjoru, patronu, ponu ar vadu, užtikrino jai savivaldą ir teisių gynimą, mainais gaudamas mokesčius, paramą ir ištikimybę. Valsčių bendruomenėms jis buvo ponas, bažnyčia ir etninėms bendruomenėms – patronas, miestams ir dvarams – senjoras, bajorams – vadas. Nors čia išvardyti skirtingos prigimties nuolatiniai teisiniai ryšiai, bet svarbu tai, kad visais atvejais viena santykių šalis yra ta pati – karalius ar didysis kunigaikštis. Jo figūra jungė visas korporacijas ir atstovavo joms tarptautinėje arenoje, kalbėjo jų visų vardu ir prisiimdavo pareigas, kurias šios turėjo vykdyti. Kai matome žemėlapyje nuspalvintą fragmentą su užrašu „Lenkijos Karalystė“ ar „Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė“, jį suvokiame būtent kaip tarptautinių santykių subjekto teritorinę išraišką. Toje teritorijoje teisė buvo kuriama ir visų tų korporacijų taikoma savarankiškai: kiek dvarų, miestų, valsčių, bendruomenių ir bažnyčių, tiek teisinių sistemų (toliau atskleisime didžiojo kunigaikščio vaidmenį šiame procese). Toks didelis viduramžių teisės pliuralizmas visai nelėmė anarchijos – tai buvo kitaip nei dabar įprasta organizuota tvarka. Kiekviena korporacija kūrė ir keitė savo teisę, vienos buvo steigiamos, kitos – naikamos, visa tai atrodė kaip chaotiškas judėjimas, bet visa sistema likdavo suderinta ir stabili, ją tikrai buvo sunku sugriauti.

Atsižvelgiant į tai, minėtą sutartį galima interpretuoti ir kaip savarankišką korporacinę (Lenkijos bajorų korporacija įsileidžia LDK bajorų korporacijos narius į savo gretas), ir kaip tarpvalstybinę sutarties dalį (turint omenyje bajorus kaip valstybės piliečius – čia būtų žingsnis bendros pilietybės link).

Dabar 1, 2–14 ir 15 straipsniai būtų surašyti ir įforminti skyriumi, kaip trijų aktų tekstai, o XV a. juridinė technika leisdavo sujungti juos į vieną tekstą. Kad tai nebuvo vienintelis atvejis, patvirtina, pvz., 1468 m. Kazimiero teisynas, kurio 25 straipsnis yra teisės taikymo aktas, neturintis sąsajos su 1–24 straipsniais.

Nors dokumento baigiamojoje dalyje minimas visuotinis seimas, jis negali būti laikomas teisėkūros subjektu. XV a. „seimas“ ir „visuotinis (didysis) seimas“ reiškė „susirinkimą“, „suvažiavimą“ ar „pasitarimą“, t. y. įvykį, o ne instituciją su apibrėžta kompetencija ir nustatyta sudėtimi (valdovo ir ponų tarėjų pasitarimai vadinti seimais, o prisidėjus tarnybinės bajorijos atstovams – visuotiniais arba didžiais seimais). Todėl šaltiniuose pasitaikančios frazės „vyko seimas“, „atvyko į seimą“ ir pan. skamba visai korektiškai. Kad analizuojamame dokumente terminas „visuotinis seimas“ reiškia tik vietą, patvirtina jo vieta dokumente – baigiamojoje dalyje tarp dokumento sudarymo miesto ir datos:

⁵⁰ Actum principum <...>, p. 41.

„Atlikta Horodlės pilyje, prie Bugo upės, per susirinkimą, kitaip visuotinį seimą, tūkstantis keturi šimtai tryliktais Viešpaties metais spalio mėnesio antrą dieną“ („*Actum in opido Hrodlo circa flumen Bug in parlamento seu congregacione generali die secunda mensis octobris, sub anno Domini millesimo quadringentesimo tredecimo*“⁵¹).

Rusijos imperijos istoriografijoje (M. Liubavskis ir kt.) buvo abejojama dviejų pirmųjų privilegijų – 1387 m. ir 1413 m. – bendravalstybinio statusu. Argumentuojama tuo, kad jos buvo suteiktos bajorams katalikams, kurių *de facto* nebuvo daugumoje LDK provincijų. Tačiau *de jure* jų galiojimas teritorijoje niekur nebuvo kaip nors apribotas. Atvirkščiai, pvz., įsteigiant Vilniaus ir Trakų vaivadų ir kaštelionų pareigybes, leidžiama tą patį padaryti ir visur, kur tai būtų naudinga (1413 m. privilegijos 9 str.: „*Item dignitates, sedes et officia, prout in Regno Polonie institute sunt, instituentur et locabuntur, in Vylna scilicet palatinus et Castellanus Vylnenses et demum in Troky et in aliis locis ubi nobis videbitur expedire iuxta nostre beneplacitum voluntatis temporibus perpetuis durature.* <...>“⁵²).

Taigi visos mūsų nagrinėjamos privilegijos buvo bendravalstybiniai norminiai teisės aktai, o jų leidyba evoliucionavo nuo valdovo oktrojavimo iki uždaro svarstymo ir priėmimo kolegialiojoje aristokratų institucijoje ir vėliau – atvirų parlamentinių procedūrų, būdingų bajorų demokratijos režimui (be abejo, pastarosios gerokai skyrėsi nuo dabartinių – dar nebuvo, pvz., svarstymo komitetuose, trijų svarstymų).

Žvelgdami į praeitį iš šiuolaikinės konstitucinės teisės pozicijų, mes, žinoma, ten neieškome konstitucinių aktų pagal ypatingą jų priėmimo tvarką, nustatytą 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje ir skiriančią konstitucinius įstatymus nuo ordinarinių. Siekdami identifikuoti to meto konstitucinius aktus, stengiamės pirma išsiaiškinti, kokius teisės aktus LDK visuomenė išskirdavo iš bendros teisės šaltinių masės kaip LDK teisės branduolį, kurių leidybai ir jiems vykdyti skyrė ypatingą dėmesį, kuriuos brangino ir puoselėjo kaip savo vertybių garantiją. LDK teisė tikrai nebuvo perkrauta bendravalstybiniais teisės aktais – teisėkūra vyko daugiausių pačių visuomeninių santykių subjektų lygmeniu. Teisę kūrė pirkliai, miestiečiai, tikintieji ir jų dvasininkai, dvarininkai ir kt. Teisėkūra buvo neatsiejama savivaldos, egzistavusios įvairiomis organizacinėmis formomis (miestas, cechas, bažnyčia, kahalas, valsčius, dvaras ir kt.), dalis. Minėta, kiekviena savivalda turinti korporacija suteikdavo savo nariams tą pačią viešųjų paslaugų visumą ir šiuo požiūriu buvo visų kitų formų alternatyva. Į bendravalstybinį LDK lygmenį buvo pakelta tik ta teisėkūros dalis, kuri reguliavo keturias visuomeninių santykių grupes: 1) visuomenės suskirstymas į luomus ir santykiai tarp luomų, kiekvieno luomo narių santykis su valstybe ir teisės bei pareigos valstybėje; 2) valstybės santykiai su savivalda turinčiais kolektyvais; 3) valstybės forma; 4) bendros valstybės funkcijos (gynyba, finansai, mokesčiai, muitai ir kt.). Dabartinio teisės mokslo požiūriu, visi šie santykiai priklauso viešosios teisės reguliavimo sričiai, ir didžioji jų dalis – konstitucinio reguliavimo sričiai.

Atsižvelgiant į šių santykių svarbą, LDK valstybėje buvo įgyvendintas kompleksas priemonių: 1) šių santykių reguliavimas tik rašytine teise; 2) atitinkamų teisės aktų leidybos koncentravimas vienos institucijos rankose ir tos institucijos atstovaujamojo pobūdžio išplėtimas; 3) visų išleistų aktų viešinimas, apskaita, apsauga, sisteminimas ir stambinimas. Pavienės priemonės taikytos ir kitiems santykiams reguliuoti, bet jų visuma buvo įgyvendinta tik minėtų keturių santykių grupių atžvilgiu. Šiuos santykius reguliavo būtent bendravalstybinės LDK privilegijos. Kadangi apie pirmas dvi priemones pasisakėme, dabar aptarsime trečiąją.

„<...> Amžinam dalyko atminimui. Visa, kas įvyksta laike, su laiku ir išnyksta iš žmonių atminimo ir negali pasiekti būsimųjų kartų žinios, nebent išliktų, jeigu būtų užrašyta raštuose. <...>“⁵³ (iš

⁵¹ Actum principum <...>, p. 42.

⁵² Ten pat, p. 40.

⁵³ Lietuvos teisės istorijos chrestomatija <...>, p. 37.

1447 m. bendravalstybinės privilegijos). Šia ar panašia formule prasideda daugelis bendravalstybinių LDK privilegijų ir kitų norminių teisės aktų. Siekiant pavišinti ir išsaugoti norminio teisės akto turinį, originalas buvo perduodamas adresatui, o nuorašas likdavo valdovo žinioje ir buvo pasiekiamas suinteresuotiems asmenims – prireikus buvo galima sutikrinti turimus tekstus arba atkurti prarastuosius. Iš valdovo kanceliarijoje paliekamų nuorašų ilgainiui susiformavo valstybinis LDK archyvas – Lietuvos Metrika – kuriame teisinė medžiaga buvo saugoma ir apskaičiuojama vedant Lietuvos Metrikos knygas (dalis jų išliko iki mūsų dienų). Nesitenkindama šia įprasta tvarka, bajorija kėlė bendravalstybinių privilegijų saugumo ir prieinamumo klausimą visuotiniame seime, prašė atnaujinti sudūlėjusius nuorašus, prikabinti naujus antspaudus. Antai 1447 m. bendravalstybinė LDK privilegija žinoma iš tokio nuorašo, atlikto 1457 m. su nauju antspaudu. 1529 m. spalio 27 d. privilegijos suteikimas buvo motyvuotas visos bajorijos susirūpinimu dėl senumo prasta 1413 m. privilegijos rankraščio būkle (nors galima spėti, kad tikroji priežastis buvo paaštrėjusi konfesinė kova LDK elito gretose).

Bajorijos pastangomis buvo sukurta ir įgyvendinta anksčiau suteiktų bendravalstybinių LDK privilegijų patvirtinimo to paties ir kiekvieno naujo valdovo procedūra. Pirmas žingsnis buvo žengtas jau 1413 m. – antrojoje bendravalstybinėje privilegijoje (13 str.) patvirtintos visos anksčiau Lenkijos Karalystei ir LDK duotos privilegijos, vadinasi, – ir 1387 m. bendravalstybinė privilegija: „*Item omnes litteras quascumque Regno Polonie et terris Littwanie ante octo vel septem annos ac post vel circa coronacionem nostram concessimus et dedimus, tenore presencium confirmamus, ratificamus, appobamus et robur perpetuum inponimus eisdem habentes ipsas presencibus pro insertis.*“⁵⁴ Bendravalstybinių privilegijų galiojimas nebuvo terminuotas ir formaliu teisiniu požūriu joms nereikėjo kiekvieno naujo didžiojo kunigaikščio patvirtinimo, tačiau XV a. nusistovėjo praktika po karūnavimo tvirtinti anksčiau išleistas privilegijas. Paprastai tai aiškinama renkamojo valdovo susitarimu su bajorija dėl valdžios – už paramą išrenkant reikėjo atsidėkoti, patvirtinti turimas teises ir pridėti naujų. Nepaneigdami šio teiginio, norime pabrėžti bajorijos siekį nepamiršti kad ir nebeaktualių nuostatų, viešinti ir priiminėti visuomenei visą turimą norminę medžiagą. Šią poziciją pagrindžia 1529–1551 m. privilegijų išleidimo aplinkybės, apie kurias sprendžiame iš paskelbtos visuotinio LDK seimo medžiagos⁵⁵. Žygimantui I Senajam siekiant užtikrinti savo sūnui Žygimantui II Augustui LDK sostą, seimas išrinko Žygimantą Augustą didžiuoju kunigaikščiu, ir šis pagal tradiciją 1529 m. spalio 18 d. patvirtino anksčiau išleistas privilegijas. Tačiau šioje privilegijoje nebuvo išvardytos turimos bajorų teisės. Taigi bajorai paprašė detalesnės privilegijos, kuri, keturioms dienoms prasliskus, buvo išleista ta pačia data. Ši privilegija, žinoma kaip 1529 m. Plačioji privilegija (o prieš tai minėta – kaip Trumpoji), buvo bendravalstybinių privilegijų kodifikavimo aktas, išleistas pašalinus pasenusias ankstesnių privilegijų nuostatas ir kūrybiškai perdirbus likusias. 1547 m. privilegija tik patvirtino 1529 m. Plačiosios privilegijos nuostatas, o 1551 m. išleista privilegija jau buvo oficialus bendravalstybinių privilegijų inkorporavimo aktas, susidėjęs iš visų ankstesnių privilegijų, surašytų ištaisai. Pažymėtina, 1551 m. seime Vilniuje bajorai prašė dar kartą kodifikuoti bendravalstybines privilegijas ir kartu patvirtinti visas privilegijas ištaisai. Inkorporavimas ir kodifikavimas spūsdavo du skirtingus uždavinius: inkorporavimas leisdavo išsaugoti visą norminę medžiagą, o kodifikavimas – aktualinti ją ir padaryti patogią naudotis. Bendravalstybinių LDK privilegijų sisteminimas (šis reiškinys buvo retas LDK laikais) išskyrė jas iš ordinarinių norminių teisės aktų masės.

⁵⁴ Actum principum <...>, p. 40.

⁵⁵ *Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией*. Том второй. 1507–1543. Санкт-Петербург, 1848; *Акты, относящиеся к истории Западной России <...>* Том третий <...>.

3. Bendravalstybinių LDK privilegijų galiojimas priėmus Lietuvos Statutus ir sudėtinę 1791 m. Konstituciją

Kodifikavimas jokių būdu nereiškė ankstesnių bendravalstybinių privilegijų panaikinimo. Apskritai kiekviena nauja privilegija nenaikino ankstesniosios – išleidus naują privilegiją, senosios ankstesnių privilegijų normos nebetaikytos, bet pačios privilegijos buvo laikomos galiojančiomis, todėl visada buvo galima grįžti prie pasenusios normos ir atnaujinti jos galiojimą (taip ir vyko, kai 1529 m. spalio 27 d. privilegija atgaivino 1413 m. privilegijos nuostatas, draudžiančias nekatalikams eiti tam tikras valstybės pareigas). Taigi bendravalstybinėms LDK privilegijoms negaliojo dar romėnų suformuluota (ir LDK gerai žinoma) viena iš pagrindinių teisės aiškinimo ir teisės normų kolizijos bei konkurencijos išsprendimo taisyklių – „vėlesnis įstatymas pakeičia ankstesnius įstatymus“ (lot. *Lex posterior derogat legi priori*). Tai taip pat parodo, kad bendravalstybinės LDK privilegijos nebuvo prilyginamos tai teisinei medžiagai, kurią mes pavadintume ordinarine teise.

Bendravalstybinių LDK privilegijų sisteminimas skatino priimti vis stambesnius norminius teisės aktus. LDK bajorija buvo linkusi surinkti jiems svarbią norminę medžiagą viename stambiam ir tobulame teisės akte – Lietuvos Statute, ir siekti, kad teisinių santykių subjektai jo besąlygiškai laikytųsi. Šios maksimalistinės ir perfekcionistinės pažiūros pasiekė kulminaciją Antrajame Lietuvos Statute⁵⁶. Pirmajame Lietuvos Statute buvo įtvirtintas reikalavimas spręsti bylas pagal Statutą, tačiau kartu pripažintos galimos jo spragos ir leista neturint reikiamos normos teisti pagal seną paprotį (VI skyriaus pradinis nenumeruotas straipsnis ir to paties skyriaus 5 ir 25 straipsniai). Antrajame Lietuvos Statute jau reikalaujama teisti tik pagal Statutą: „<.> Ani gospodar, woiewodowie y wrzędnicy naszey, sędzia, podsędek y sąd zamkowy abo dworny y nikt niczego z głowy y z domysłu swego sądzic y skazywac nięmaiy y niebędą mogli, tylko według tego statutu“⁵⁷ (IV sk. 30 str.). Ši nuostata buvo pernelyg kategoriška ir, rengiant Trečiąjį Lietuvos Statutą, jau vengta tokių griežtumų – Trečiasis Lietuvos Statutas išimties tvarka leido teisėjams naudotis paprotine teise, savo sąžine ir „kitomis krikščioniškomis teisėmis“ (IV sk. 54 str.)⁵⁸. Aišku, kad bajorams nerašytinė paprotinė ir kitų valstybių teisė buvo subsidiarinė ir, drįstume teigti, – ordinarinė, juk visi trys Lietuvos Statutai (arba visos trys Lietuvos Statuto redakcijos – yra ir tokia vizija) mūsų istoriografijoje ir teisės doktrinoje laikomi bajoriškais LDK konstitucijomis. Tą patį byloja ir galiojančios Lietuvos Respublikos Konstitucijos preambulė:

„LIETUVIŲ TAUTA

– prieš daugelį amžių sukūrusi Lietuvos valstybę,

– jos teisinius pamatus grindusi Lietuvos Statutais ir Lietuvos Respublikos Konstitucijomis,

<...>⁵⁹.

Nekvestionuojama, kad bendravalstybinės privilegijos buvo Pirmojo Lietuvos Statuto šaltiniai. Štai kaip įvertino bendravalstybinių privilegijų indėlį į Pirmojo Lietuvos Statuto kūrimą autoritetingi

⁵⁶ Ankstesnėse publikacijose parodėme, kaip tai atsispindėjo saugant miškus ir laukinę gyvūniją. Žr.: MACHOVENKO, J. Miškų teisinė apsauga Lietuvos Statutuose. *Teisė*, 2013, t. 86, p. 7–19; MACHOVENKO, J. Laukinės gyvūnijos teisinė apsauga Lietuvos Statutuose – viešojo ar privataus intereso gynimas? Iš *Nepriklausomos Lietuvos teisė: praeitis, dabartis ir ateitis*. Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys: *Liber Amicorum* profesoriui Jonui Prapiesčiui. Vilnius: Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Alumni draugija, 2012, p. 585–595; ŠAPOKA, G., et al. *Teisės raida: retrospektyva ir perspektyva*. *Liber Amicorum* Mindaugui Maksimaičiui: mokslo studija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013, p. 162–199.

⁵⁷ Statut Litewski drugiej redakcyi (1566). Iš *Archiwum Komisji Prawniczej*. T. 7. Kraków, 1900, s. 101.

⁵⁸ „А где бы чего въ томъ Статуте не доставало, тогды судь, прихляючы ся до ближэное справедливости, водле сумнения своего и прикладомъ иныхъ правъ хрестияньскихъ то отправовати и судити маеть“ – 1588 m. Trečiasis Lietuvos Statutas. Iš LAPO, J. *1588 metų Lietuvos Statutas*. T. 2. Tekstas. Kaunas, 1938, p. 235.

⁵⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33–1014.

jo vertėjai ir komentatoriai, Vilniaus universiteto tyrėjai istorikai: „Dar iki PLS priėmimo didžiojo kunigaikščio suteiktomis privilegijomis jau buvo įteisintos visos pagrindinės Lietuvos valstybės bajorų teisės, kurios aktuose paprastai vadinamos laisvėmis. O III skyriuje šios laisvės išdėstytos nuosekliau, sistemingiau, be to, čia pabandyta pašalinti normų prieštaravimus, per keletą dešimtmečių susikaupusių valdovų privilegijose. Ir PLS rengėjams iš dalies pavyko tai padaryti. Nors šio skyriaus straipsniai daugiausia tiesiog nurašyti iš didžiojo kunigaikščio privilegijų, tačiau, žinoma, gerokai paredaguoti ir pertvarkyti“⁶⁰

Iš to, kad Lietuvos Statutai prilyginami Lietuvos Konstitucijoms, kiekvienas tolesnis Statutas kil-davo iš prieš tai išleistojo (tai literatūroje neginčijamas dalykas), o į Pirmąjį Lietuvos Statutą buvo perkeltos pagrindinės bendravalstybinių privilegijų nuostatos, plaukia, kad ir pačios bendravalstybinės privilegijos buvo konstituciniai aktai – juk konstitucinės teisės nuostatos nekyla iš ordinarinės teisės.

Koks buvo bendravalstybinių privilegijų likimas išleidus Lietuvos Statutus? Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad privilegijos buvo atlikusios savo vaidmenį ir tapo nereikalingos priėmus Pirmąjį Lietuvos Statutą, juk jų nuostatos buvo perkeltos į Statutą. Tačiau prieš tai pažymėjome, kad bajorijai ir po 1529 m. rugsėjo 29 d. (Statuto įsigaliojimo momentas) rūpėjo šios privilegijos, o valdovas 1529–1563 m. tvirtino ir atnaujindavo jas, o 1563 m. liepos 7 d. privilegijoje nustatė: „<...> jų malonybės ponų mūsų tarėjų ir visų minėtų luomų prašymu, esame leidę ir leidžiame žemės [t. y. bendravalstybines] teisių ir laisvių privilegijas įdėti ir įrašyti į naujai rašytą [t. y. Antrąjį] statutą <...>“⁶¹ Trečiojo Lietuvos Statuto 3 skyriaus 2 straipsnyje valdovas iškilmingai įsipareigojo saugoti bajorijos teises ir laisves, suteiktas jo pirmtakų ir jo paties privilegijomis ir raštais⁶². Apie tiesioginę sąsają su bendravalstybinėmis LDK privilegijomis ir kitais prieš tai išleistais aktais kalbama ir 1791 m. Konstitucijos pagrindinės dalies – gegužės 3 d. Valdymo įstatymo – II straipsnyje: „Gerbdami mūsų protėvių, dovanojusių laisvą valdymą, atminimą, bajorų luomui iškilmingiausiai užtikriname visas teises, laisves, prerogatyvas bei pirmenybes privačiame ir viešajame gyvenime, o ypač patvirtiname, užtikriname ir neliečiamais pripažįstame įstatymus, statutus ir privilegijas, kurias teisingai ir teisėtai suteikė Kazimieras Didysis, Liudvikas Vengras, Vladislovas Jogaila ir Vytautas, jo brolis, didysis Lietuvos kunigaikštis, taipogi Vladislovas ir Kazimieras Jogailaičiai, broliai Jonas Albrechtas, Aleksandras ir Žygimantas Pirmasis bei Žygimantas Augustas, paskutinysis iš Jogailaičių linijos <...>“⁶³ Šeši iš dešimties čia išvardytų valdovų buvo Lietuvos didieji kunigaikščiai, išleidę bendravalstybines LDK privilegijas.

Akivaizdu, kad bendravalstybinės LDK privilegijos buvo aktualios tol, kol egzistavo LDK valstybingumas. Manome, bendravalstybinių privilegijų sąsają su trimis Lietuvos Statutais ir sudėtine 1791 m. Konstitucija galima paaiškinti analogija su 1918 m. Vasario 16 d. Akto, 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucijos ir vėlesnių Lietuvos konstitucinių aktų tarpusavio santykiu. Skaitytėjai, be abejo, atmena, kad 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba akte „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“ konstatavo: „<...> Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės aktas ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija dėl atstatytos Lietuvos demokratinės valstybės niekada nebuvo nustoję teisinės galios ir yra

⁶⁰ VALIKONYTĖ, I.; LAZUTKA, S.; ir GUDAVIČIUS, E. *Pirmasis Lietuvos Statutas* <...>, p. 276.

⁶¹ *Акты, относящиеся к истории Западной России* <...> Том третий <...>, p. 118.

⁶² „Такъ же мы господарь обещуемъ словомъ нашимъ <...> , ижеъ всихъ князей и панов-радъ, яко духовныхъ, так и светскихъ, и всихъ врядниковъ земскихъ и дворяныхъ, пановъ хоругвонныхъ, шляхты-рицерьства, мещанъ и всихъ людей посполитыхъ у Великомъ Князстве Литовьскомъ и во всихъ земляхъ того паньства маемъ заховати <...> при свободахъ и вольностяхъ, на привил[ь]яхъ и листехъ великихъ князей Литовьскихъ, продковъ нашихъ, и отъ насъ имъ, такъ всимъ, яко и кождому зособна, <...>, непорушине и неотменъне вечными часы ховати <...>“ – 1588 m. Trečiasis Lietuvos Statutas. Iš LAPO, J. *1588 metų Lietuvos Statutas* <...>, p. 118.

⁶³ *1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija*. Vertė ir sudarė E. Raila, moksliniai konsultantai S. Vansevičius ir J. Machovenko. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001, p. 14.

Lietuvos Valstybės konstitucinis pamatas <...>.⁶⁴ Taip pat verta pacituoti ir galiojančios Lietuvos Respublikos Konstitucijos sudedamąją dalį – Lietuvos Respublikos konstitucinį aktą „Dėl Lietuvos Respublikos nesijungimo į postsovietines Rytų sąjungas“:

„Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba,
remdamasi

1918 m. vasario 16 d. ir 1990 m. kovo 11 d. aktais dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimo ir 1991 m. vasario 9 d. visos tautos pareikšta valia <...>.⁶⁵

Bendravaltstybinės LDK privilegijos, pradedant pačia pirmąja, niekada nebuvo nustojusios teisinės galios. Tai – konstituciniai pamatai, kuriais rėmėsi visi vėlesni konstituciniai LDK aktai. Konstatavę šį faktą, ateityje jų turinį turime analizuoti būtent per šią prizmę.

Išvados

1. XIV a. pabaigoje buvo visos prielaidos, reikiamos bendravaltstybiniais (visoje LDK taikytiniams) norminiams teisės aktams (įstatymams) atsirasti, taip pat tokių aktų poreikis.
2. Bendravaltstybiniai LDK norminiai teisės aktai dėsningai atsirado kaip privilegijos – norminio teisės akto rūšis, būdinga viduramžių tipo Europos teisei.
3. Bendravaltstybinių LDK privilegijų leidybos, apskaitos ir sisteminimo ypatumai skyrė jas kaip aukštesnę teisinę galią turinčiąsias nuo visų kitų norminių teisės aktų ir kitų teisės šaltinių.
4. Visos bendravaltstybinės LDK privilegijos niekada nebuvo nustojusios teisinės galios, o visi trys Lietuvos Statutai ir sudėtinė 1791 m. Konstitucija rėmėsi jomis kaip LDK teisės pamatais.
5. Formaliu teisiniu požiūriu visos 1387–1568 m. išleistos bendravaltstybinės LDK privilegijos buvo konstitucinės teisės šaltiniai (konstituciniai teisės aktai) pagal šiuolaikinę šio termino reikšmę.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Aktuali norminė medžiaga

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*, 1992, nr. 33-1014.
2. 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos aktas „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“. *Valstybės žinios*, 1990, nr. 9-222.
3. Lietuvos Respublikos konstitucinis aktas „Dėl Lietuvos Respublikos nesijungimo į postsovietines Rytų sąjungas“. *Valstybės žinios*, 1992, nr. 18-513.

Istoriniai teisės aktai ir jų rinkiniai

4. Actum baronum et nobilium regni Poloniae. Iš *1413 m. Horodlės aktai: dokumentai ir tyrinėjimai*. Sudarė Jūratė Kiaupienė, Lidia Korczak. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013, p. 19–21.
5. Actum nobilium magni ducatus Lithuaniae. Iš *1413 m. Horodlės aktai: dokumentai ir tyrinėjimai*. Sudarė Jūratė Kiaupienė, Lidia Korczak. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013, p. 29–31.
6. Actum principum, regis Poloniae atque supremi ducis Lithuaniae Vladislai Jogaila et magni ducis Lithuaniae Alexandri Vytautas. Iš *1413 m. Horodlės aktai: dokumentai ir tyrinėjimai*. Sudarė Jūratė Kiaupienė, Lidia Korczak. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013, p. 37–42.
7. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniai Dėsniai. *Laikinosios Vyriausybės žinių papildymas*, 1918, nr. 1/1a.
8. *Lietuvos teisės istorijos chrestomatija*. Sudarytojai Regina Gelumbauskienė ir Gintaras Šapoka. Vilnius: Justitia, 2012.

⁶⁴ 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos aktas „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“. *Valstybės žinios*, 1990, Nr. 9–222.

⁶⁵ Lietuvos Respublikos konstitucinis aktas „Dėl Lietuvos Respublikos nesijungimo į postsovietines Rytų sąjungas“. *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 18–513.

9. Statut Litewski drugiej redakcyi (1566). Iš *Archiwum Komisji Prawniczej*. T. 7. Krakow, 1900.
10. 1588 m. Trečiasis Lietuvos Statutas. Iš LAPO, J. *1588 metų Lietuvos Statutas*. T. 2. Tekstas. Kaunas, 1938.
11. *1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija*. Vertė ir sudarė E. Raila, moksliniai konsultantai S. Vansevičius ir J. Machovenko. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001.
12. Valdovų, Lenkijos karaliaus, Lietuvos aukščiausiojo kunigaikščio Vladislovo Jogailos ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Vytauto, aktas. Iš *1413 m. Horodlės aktai: dokumentai ir tyrinėjimai*. Sudarė Jūratė Kiaupienė, Lidia Korczak. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013, p. 48–53.
13. *Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией*. Том второй. 1507–1543. Санкт-Петербург, 1848.
14. *Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией*. Том третий. 1544–1587. Санкт-Петербург: В типографии Эдуарда Праца, 1848.
15. Привилен, выданные великому княжеству Литовскому. Iš ЛЮБАВСКИЙ, М. К. *Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно*. С приложением текста хартий, выданных Великому Княжеству Литовскому и его областям. Издание Императорского общества истории и древностей Российских. Москва, 1910.

Specialioji literatūra

16. ANDRIULIS, V., et al. *Lietuvos teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002.
17. BERMAN, H. J. *Law and Revolution. The Formalization of the Western Legal Tradition*. Cambridge, Massachusetts and London, England: Harvard University Press, 1983.
18. BERMAN, H. J. *Teisė ir revoliucija. Vakarų teisės tradicijos formavimasis*. Vilnius: Pradai, 1999.
19. JABLONSKIS, K. *Lietuvos valstybės ir teisės istorija nuo XIV a. pabaigos iki XVI a. vidurio*. Vilnius, 1971.
20. MACHOVENKO, J. *European ius commune in the legal system of the Grand Duchy of Lithuania*. In *Lithuanian legal system under the influence of European Union law: Collection of scientific articles*. Vilnius: Vilnius University, 2014, p. 93–123.
21. MACHOVENKO, J. *Laukinės gyvūnijos teisinė apsauga Lietuvos Statutuose – viešojo ar privataus intereso gynimas? Iš Nepriklausomos Lietuvos teisė: praeitis, dabartis ir ateitis*. Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys: *Liber Amicorum* profesoriui Jonui Prapieščiui. Vilnius: Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Alumni draugija, 2012, p. 585–595.
22. MACHOVENKO, J. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisės šaltiniai*: mokomoji priemonė. Vilnius: Justitia, 2000.
23. MACHOVENKO, J. *Miškų teisinė apsauga Lietuvos Statutuose. Teisė*, 2013, t. 86, p. 7–19.
24. MACHOVENKO, J. *Teisės istorija*: Vilniaus universiteto vadovėlis. Vilnius: Registrų centras, 2013.
25. MAKSIMAITIS, M. *Užsienio teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002.
26. MAKSIMAITIS, M.; VANSEVIČIUS, S. *Lietuvos valstybės ir teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 1997.
27. ŠAPOKA, G., et al. *Teisės raida: retrospektyva ir perspektyva. Liber Amicorum* Mindaugui Maksimaičiui: mokslo studija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013, p. 162–199.
28. ŠENAVIČIUS, A. *Lietuvos valstybės teisės tradicijos raida XIV a. pabaigoje – XVI a. viduryje. Istorija*, 2002, t. 53, p. 39–51.
29. VAIŠVILA, A. *Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje*. Vilnius: Litimo, 2000.
30. VALIKONYTĖ, I., LAZUTKA, S., ir GUDAVIČIUS, E. *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*. Vilnius: Vaga, 2001.
31. VANSEVIČIUS, S. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės privilegijos*. Studentams neakivaizdininkams. Vilnius, 1962.
32. VASILIAUSKAS, V. *Teisminio precedento reikšmė jo tėvynėje – Anglijoje. Teisė*, 2002, t. 42, p. 152–165.
33. ЛАППО, И. И. *Великое Княжество Литовское во второй половине XVI столетия. Литовско-Русский повет и его сеймик*. Юрьев: Типография К. Маттисена, 1911.
34. ЛАППО, И. И. *Великое Княжество Литовское за время от заключения Люблинской унии до смерти Стефана Батория (1569–1586)*. Опыт исследования политического и общественного строя. Том первый. СПб.: Типография И. Н. Скороходова, 1901.
35. ЛЮБАВСКИЙ, М. К. *Литовско-Русский сейм*. Опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешнею жизнью государства. Издание Императорского общества истории и древностей Российских при Московском университете. Москва: Университетская типография, 1900.
36. ЛЮБАВСКИЙ, М. К. *Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания Первого Литовского Статута*. Москва: Университетская типография, 1892.
37. ЛЮБАВСКИЙ, М. К. *Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно*. С приложением текста хартий, выданных Великому Княжеству Литовскому и его областям. Издание Императорского общества истории и древностей Российских. Москва, 1910.

38. МАКСИМЕЙКО, Н. А. Сеймы Литовско-Русского государства до Люблинской унии 1569 г. Харьков: Типография Адольфа Дарре, 1902.
39. МАЛИНОВСКИЙ, И. *Рада Великого Княжества Литовского в связи с боярской Думой древней России*. Ч. 2, вып. 1. Рада Великого Княжества Литовского. Томск: П. И. Макушин, 1904.
40. МАЛИНОВСКИЙ, И. *Рада Великого Княжества Литовского в связи с боярской Думой древней России*. Ч. 2. Рада Великого княжества Литовского. Вып. 2-й: (1492–1569). Томск: П. И. Макушин, 1912.
41. ЯКУБОВСКИЙ, И. Земские привилегии Великого Княжества Литовского. Часть 1. *Журнал Министерства народного просвещения*, 1903, № 4, с. 239–278.
42. ЯКУБОВСКИЙ, И. Земские привилегии Великого Княжества Литовского. Часть 2. *Журнал Министерства народного просвещения*, 1903, № 6, с. 245–303.

REGIONAL PRIVILEGES OF THE GRAND DUTCHY OF LITHUANIA AS THE CONSTITUTIONAL ACTS OF LITHUANIA

Jevgenij Machovenko, Lina Griškevič

S u m m a r y

Using legal instruments authors of the article aim to determine whether the regional privileges of the Grand Duchy of Lithuania (hereinafter referred to as GDL) of 1387-1568 can be referred to normative legal act or normative legal contract – one of the recognized source of law. There should be also revealed the special procedure of lawmaking and external result expression, which let to ascribe the privileges to the constitutional law (not ordinary law) sources. Finally, the formal legal connection between the privileges and later constitutional acts of GDL – three Lithuanian Statutes and integrated Constitution of 1791, is revealed.

Firstly, the preconditions and necessity to emerge, resources for issue of the regional privileges of GDL are explored. While analyzing the situation of state formation of those days, the authors conclude that there were preconditions for emergence of regional norms as well as the external form for norms – normative legal act, at the end of XIV century. The regional normative legal acts of GDL naturally originated as privileges – the type of normative legal act that is typical to medieval European law.

In the second part of the article the process of issuing, recording and systematization of the regional privileges of GDL are analyzed and they are characterized as the result of lawmaking.

The part of lawmaking raised to the level of regional privileges regulated four types of public relations, which fell within the public law sphere and most of it – within the constitutional sphere (in the light of modern jurisprudence). The specific of process of issuing, recording and systematization (which was a rare phenomena in GDL) of the regional privileges of GDL distinguished them as having higher legal power comparing to other normative legal acts and other sources of law.

The scientific explanation for the validity of these privileges is given in the third part of the article. The authors state that the connection between the privileges and three Lithuanian Statutes may be explained in the light of interaction among the Act of February 16, 1918, the Resolution of constituent Seimas of May 15, 1920 and later constitutional acts. It is inferred, that from the formal legal point of view all the regional privileges in GDL issued in 1387–1568 were the sources of constitutional law (constitutional legal acts) in the modern sense of the term.

Iteikta 2014 m. birželio 30 d.

Priimta publikuoti 2014 m. spalio 15 d.